

שמואל (,מיאטק") גרובר

פרטיזנים יהודים באיזור לובלין*

הדברים הבאים הוקלטו ספי המחבר ב־1972, בגירוזק, ונערכו על־ידי שמואל קרקובסקי לפי עדויות אחרות שמסר המחבר בתקופות שונות ותוך השוואה עם חומר תעודי וזכרונות של ניצולים אחרים שפעלו במקומות אותם מזכיר המחבר.

נולדתי בשנת 1913 בעיירה פודהאיץ (Podhajce) במחוז טארנופול. כאשר הייתי בן שנה, פרצה מלחמת־העולם הראשונה. האסטרים ידעו שעומדים להתחולל קרבות גדולים בסביבת פודהאיץ והם פינו את כל האוכלוסיה האורחית לשטח הצ'כי — שם תחזיקו אותנו בצריפים. בתחילת בן שבע, חורגנו לביתנו בפודהאיץ. שם למדתי בבית־הספר היסודי. בית־הספר התיכון שלי היה בלבוב. הייתי אז פעיל ב„השומר הצעיר“. לאחר גמר הלימודים חזרתי לעירי ועבדתי כמנהל חשבונות.

בשנים 1936—1937 שירתי שירות חובה בצבא הפולני, בחטיבת חיל הרגלים מס' 54 בטארנופול. הגעתי לדרגת רב־טוראי. התכווננו לשלוח אותי לבית־ספר לקצינים, אך השלטונות הפולניים עשו הכל כדי להקשות על קבלתו של יהודי לבית־ספר לקצינים. השתחררתי מהצבא בשנת 1938 והמשכתי בעבודתי בפודהאיץ.

בשנת 1939, כאשר פרצה מלחמת־העולם השנית, נקראתי לשירות המילואים בגובי סונץ, לא הרחק מקראקוב. כעבור שמונה ימים היה הצבא הפולני מוכס

* העדות הוקלטו באפיל־מאי 1972 בארצות־הברית, נמסרה לארכיון מורשת בגבעת חביבה, והושלמה על־ידי העדויות של מר גרובר. ראה ארכיון ירושם 0-3/3280 ; 0-16/5 ; M-1/E-1028/125 ; 0-14/1

ומוכח; נפגעת מירידה ברוצי הימנית ונלקחת בידי הגרמנים כחזית אל בית חולים. כעבור חודשיים הוציאו הגרמנים את כל שבויי המלחמה מבית החולים והביאו אותנו ברכבות לגרמניה.

הובאתי אל סטאלאג 41 V A בלאנגוואסר (Langwasser), לא הרחק מגירנברג. מיד ביום הראשון נדרשו כל היהודים לצאת ולהזהות. היו שם כ-300 שבויי-מלחמה יהודים מן הצבא הפולני. יצאתי עם כל היהודים האחרים. הם העבירו אותנו לצריפים מיוחדים. היו אלה למעשה אוהלים גדולים. היינו בצדיף אחד כסבבים שבויים, שכבנו על הריצפת החשופה בלא כל כיסוי.

הגרמנים הוציאו אותנו לביצוע עבודות שונות. בין היתר אף ניקינו את המגרש בו התקיימו נאומיו של היטלר. זה היה מתחת לכיפת השמים, עם מושבים רבים, רעמודים גבוהים בחזית שעליהם התנוספו דגלים נאציים.

לאחר חודשים אחדים העבירו אותנו ברכבת אל סטאלאג XIII A, בלודוויגסבורג ומשם אל מינסנינגן, שם היה מגרש אימונים גדול של הצבא הגרמני. במינסנינגן עברתי כעבד בצריפים. בבוקר אחד היה עלי לבשל קפה, והם נתנו לי סוכר ומלח. ואני הכנסתי לקפה במקום סוכר — מלח. הגרמנים יצאו מכליתם מבעס ורצו להרוג אותי. אבל היינו שם כפופים לוורמאכט, לצבא. היינו גם רשומים ברשימת "הצלב האדום". על כן נהג הצבא במתינות מסויימת כלפינו, כי אילו עשיתי זאת אצל ה-ס.ס., היו קוראים לזה מעשה-חבלה והיו יורים בי.

בשלהי שנת 1940 נפתחו שמענות, שהיהודים עומדים להשתחרר, ובמיוחד אלה השייכים לאיזור הרוסי יישלחו הביתה — מאחר שהגרמנים והרוסים חילקו ביניהם את פולין. אני נולדתי באיזור שדות עתה בשלטון הרוסי.

בינואר 1941 הוציאו את כל שבויי-המלחמה היהודים ושלחו אותם לגליביץ, בשלזיה הגרמנית. שם אספו את כל השבויים מגרמניה במחנה אחד. כעבור שבועות אחדים שלחו אותנו לפולין ואמרו לנו, שאנו עומדים להשתחרר ולהישלח הביתה.

אולם תחת להישלח הביתה הובאנו אל לובלין, בפולין. בתחנת-הרכבת של לובלין חיכו לנו אנשי ה-ס.ס. כאנשי-צבא הסתדרנו בשורות. דבר זה לא נשא חן בעיני אנשי ה-ס.ס. הם אמרו לנו: „אתם יהודים, ולא חיילים“, ומיד התחילו להכות בנו ולשסות בנו את כלביהם הגדולים. הביאו אותנו לצריפים ברחוב ליפובה 7 בלובלין, שם הכניסו את כולנו לצריפים ששימשו לפני כן אורוות לסוסים. מיטותינו היו בשלוש קומות, עשויות עץ בלבד; ללא כיסוי כלשהו וללא ריפוד לשכיבה. בכל בוקר העיר אותנו הקצין בשם דולף, בהיכנסו עם סוסו לתוך הצריף. אם מצא את מישהו ישן עדיין, ירה בו מיד. אם התקשה מישהו בקימת, באשר היה חולה או תשוש מדי, נורה מיד למוות. שמו של מפקד המחנה היה רידל. הוא היה גרמני גבוה וקשוח. הוא וקציני ה-ס.ס. נמנעים יותר הוציאו אותנו לעבודות שונות. כעבור זמן הביאו אותנו אל המקום הידוע כמחנה מאידאנק, ואנו, השבויים, בנינו את מחנה מאידאנק.

בלובלין גודע לנו כי לפנינו הגיעו לכאן שבויי-מלחמה יהודים מן הצבא הפולני, אשר משפחותיהם חי במזרח פולין, שעתה תחת השלטון הסובייטי.

הגרמנים לקחו כאלף מאותם שבויים והצמידו אותם בכיוון הגבול הגרמני— הסובייטי החדש על הנחיר בוג. בדרך הזאת, כל מי שנפצע וכל מי שלא היה עוד בכוחו ללכת, גורת. רוב השבויים האלה (כ-90% מהם) גרצחו כד בדרך בין לובלין ופאריצ'ב. רק חלק קטן משבויים אלה הצליחו יחדיו העיירה פאריצ'ב להציל.

כאשר הגיעה קבוצתיי-אני ללובלין, כבר ידעו היהודים את קורותיה של הקבוצה הראשונה, והם לקחו אותנו תחת חסותם ודאגו לנו לאוכל. הם הביאו אל מחנה ליפובה 7 מרק, לחם, וכל אשר היה בידם לתת לנו.

מחנה ליפובה 7 כלל כתריסר צריפי-עץ. בימי שלום היו אלה אורוות סוסים של חיל-הפרשים הפולני. הייתי בפלוגה השישית ובצריף השישי. מלבדנו, שבויי-המלחמה, היו שם גם יהודים רבים שהובאו מתוך אזורי הגיטו של לובלין — טרעליים, מכונאים, חייטים — שעזרו בתקמת המחנה ועבדו בעבודות-עזר בשביל הצבא הגרמני.

ב-4 בפברואר 1941 ברחו מהמחנה כמה מחברינו, שבויי-המלחמה, והגרמנים גילו זאת. למחרת היום, ב-5 בפברואר 1941, הם ערכו מה שקראנו „הלילה השחור“. הם ריכזו את כל תושבי המחנה בחצות הלילה — הם גירשו את כולנו החוצה, גם חולים — והציבו אותנו, ערומים למחצה, בשלג. אחר-כך בדקו: אם הית מישהו בנעליים, נצטווה לחלוץ אותן. והם השאירו אותנו לעמוד חצי שעה, לפחות, תופים וערומים למחצה, בשלג. אחר-כך דיברו אלינו שני אנשים, שמעון ודוד — הם היו יהודים גרמניים — והודיעו לנו, שאין אנו עוד שבויי-מלחמה; אנו כפופים לאנשי ה-ס.ס., אנו יהודים, ואין לנו רשות לברוח מהמחנה. כי בתור שבויי-מלחמה היתה לנו הזכות לברוח כחפצנו, והגרמנים לא יכלו למנוע זאת; אולם אנו יהודים — ועל כן יירו בנו. והשאירו אותנו עוד כמחצית השעה שם בשלג.

אחר-כך אמרו לנו להיכנס לצריפים. ליד הצריפים, על יד כל דלת וכל חלון, עמדו גרמנים ובידי כל אחד מהם שוט. כל מי שעבר בדלת או בחלון, הוכה בשוט. אני הגעתי לדלת. לפני היה איש, שבכה והתחנן, שהגרמני לא יכה אותו, כי הוא נשוי ואב לילדים. הגרמני אמר: „גם אני, והוטל עלי לעמוד כאן ולשמור עליך, יהודי מסריח“. והוא היכה אותו ביתר עוז. ברגע זה רצתי פנימה ולא נפגעתי. מאורע זה היה הלקח שלמדנו בנושא הברית.

עם הזמן נהיו הגרמנים עוינים ורוגזים יותר. בכל יום היכו אנשים, ובכל יום היו רציחות בקהילה היהודית של לובלין, ופעם הוציאו מחנה שלם של ילדים ורצחו אותם במרכז העיר. בלובלין היתה מועצה יהודית; הם היו אנשים מכובדים וזקנים, והם לא רצו לעשות בדיק את כל מה שציוו עליהם הגרמנים. פעם נלקחו מהעיר, ולא שבו אליה. במקומם מינו הגרמנים בחור יהודי צעיר בשם שאמא גראייר, והוא הטיל מורא על הכול.

בינתיים החליפו הגרמנים פעמיים את מפקד המחנה שלנו: הראשון היה רידל, אותו כבר הזכרתי; השני היה גורפינקל, והשלישי היה שראם. שראם היה ידוע כגרמני „טוב“. הוא ניהל את מכון החשמל עם כמה מהצעירים שלנו. הכול חיללו אותו וחשבו שמינויו יעזור לנו במידת-מה.

ביום הראשון לפיקודו של שראם הוא ערך מוסדר, והאיש הראשון שלא צמד בשורה הישרה, נורת. כאשר ראינו זאת, הרגשנו שמתחילות טוב בעיות חדשות.

אחרי אותו „לילה שחור“ החלטנו להתארגן ולהתנגד לטירור הגרמני ובראש וראשונה להיאבק על זכויותינו כשבויי-מלחמה. הקמנו אז ועד, מהם אני זוכר עדיין את השמות: פרישר, ואלאך, ייגר וכגנוביץ.

באותו זמן שלחו אנשי ת.י.ס.ס. אותנו, את שבויי-המלחמה לעבודה בקבוצות במקומות שונים ששם היו זקוקים לפועלי-עור, כמו בבתי-חולים, שדות-תעופה וכדומה.

אני נשלחתי עם קבוצה של 20 איש אל בית-חולים. קראו לנו מקום לאיטוף-חולים, ברחוב קראקובסקה. זה היה בפיקוח הצבא. היה לנו צריף, והחיים היו טובים במקצת מבחינה.

ככל יום שבת היה עלי ללכת למחנה ולקבל אוכל בשביל קבוצתנו שמנתה 20 איש, מכיוון שהדאגה למונוגו היתה מטלת על הגרמנים שניהלו את המחנה. ביום כזה נפגשתי עם הרבה ידידים ואנשים שהיכרתי אותם כבר שנים אחדות, ואנו התחלנו לבחון את המצב ורצינו לשנותו.

קבוצה אחת משבויי-המלחמה של המחנה שלנו עבדה בכנין במקום שנועד להיות מחנה-הריכוז מיידאנק. העצירים הראשונים באותו מחנה היו שבויי-מלחמה סובייטיים, אשר נלקחו בשבי בשכונות הראשונים לאחר פרוץ מלחמת גרמניה נגד ברית-המעצמות.

שבויי-מלחמה רוסיים אלה קיבלו מזון או מיני תרופות, וכעבור זמן קצר חלו כולם ומתו בזה אחר זה. ככל שעלה בידנו להיוודע, היתה זו מחלת הטיפוס; לכל אחד מהם היה חום גבוה והם סתו כזבובים. הגרמנים העמיסו אותם על משאיות ואמרו לנו, לשבויי-המלחמה הפולניים, לקבור אותם. כך נדבקו וחלו רבים מאנשינו, מכיוון שהטיפוס היא מחלה מדבקת מאוד, וגם אני חליתי.

הגרמנים העבירו אותי ביחד עם חולים אחרים לבית-כנסת בתוך הגיטו שבעיר. שם חיינו ללא כל עזרה רפואית וכל עזרה אחרת שהיא. בבית-הכנסת שכנו כארבע מאות שבויי-מלחמה, חולים מאוד וגוססים. מי שהחזיק מעמד, נשאר בחיים. בין מאות האנשים מתו דווקא החזקים ביותר.

גם בעיר לובלין היה המצב גרוע ביותר. הגרמנים הוציאו את כל תושבי הגיטו הישן והעבירו אותם אל המחנה החדש שנקרא „מאידאנק טאטארסקי“. תבטחו להם, ששם הם יעבדו ויכלו כך את כל זמן המלחמה. למאידאנק טאטארסקי נבחרו רק האנשים הצעירים יותר ובעלי המקצוע. נתנו להם כרטיסי-זיהוי. לאנשים אלה היו זכויות מספר, כי עבדו והיו יצרניים. כל האחרים הוצאו אל מחנות-ריכוז או אל דרכי-השמדה אחרים.

בבית-החולים שעבדתי בו נפגשתי עם פולנים רבים — נערים ונערות — שעבדו בשביל הגרמנים במטבח ובאחיות. באתי בקשרים עם אחד מהם, שהיה מבחינך מחתרת באגף השמאלי של לוחמי המחתרת הפולניים.

שזחתתי עם ידידי הפולני, ששמו היה פאוול. איני זוכר את שם משפחתו, מעולם לא ידעתי. ביקשתי את עצתו, כדי שנוכל כולנו לברוח במהחנה. באותו זמן היו במחנה כאלפיים שבויי-מלחמה. דעתו היתה, שאלפיים אנשים לא יוכלו בשום אופן לצאת אל היערות: כי הגרמנים יחסלו אותנו. לנו לא היה כל נשק. הוא הוסיף, שלעולם לא נוכל להשיג בשביל כל האנשים את הנשק למלחמה בגרמנים. הוא המליץ, שנצא בקבוצות קטנות, להוציא בכל פעם עוד קבוצה ליער, וכאשר נהיה מאורגנים שם, נוכל להוציא את כל השאר.

הצגתי את הרעיון לפני אנשי הוועד. רובם לא הסכימו עמי ועם החבר הפולני. הם אמרו, שעל כולנו לצאת, כי אם יוחזרו הגרמנים, שקבוצה קטנה, או שקבוצות קטנות כבר יצאו, הם יירו בכל אלה שעוד נותרו במחנה.

הוועד התקשר עם אירגון מחתרתי פולני פ.א.ו. (P.O.W.), אשר הבטיח לעזור להוציא את השבויים, קבוצות קבוצות, ליערות לשם לחיסה פרטיונית. בעקבות הקשרים עם האירגון הזה שלחנו 40 איש, עם קצת נשק. אנשי P.O.W. הכינו בשבילם בונקר ביערות יאנוב. אחרי זמן-מה נדע לנו, כי אותם פולנים עצמם התנפלו במפתיע על הבונקר, השליכו פנימה רימונים ופתחו באש אוטומאטית. כל אנשי הקבוצה, פרט לשניים, נהרגו (אחרי המלחמה שמצתי, כי ברצח זה היתה ידו של המפקד של G.L. — ג'וזף קורצ'נסקי).

המיקרה הטראגית הזו גרם לאכזבה מרה. לא חיכינו יותר ליוזמת הוועד. אלא התחלנו לארגן בריחה על דעת עצמנו. התקשרתי או שנית עם פאוול.

נפגשנו עם פאוול ברחוב קובאלסקה 4, שם שוחחנו על בריחתנו. הוא נתן לנו תוכנית שעובדה בשבילנו — באיזו דרך ללכת, מתי וכיצד. וכעבור שבועות אחדים החלטנו ללכת. היינו עשרים ושניים איש.

הגיע חיום, היה זה ה-28 באוקטובר 1942. אני עבדתי באותה שנה בבית החולים. מקומי היה במחסן שטיפק לחיילים שבאו מן החזית נעליים וכנדים תחתונים. עבד איתנו סמל גרמני. כאשר באו גרמנים מהחזית והם היו פצועים או תשושים, הם הובאו לבית-החולים הזה. היה עליהם למסור את כל חפציהם — וגם את כלי הנשק. שמרנו על הנשק, עד שהחיילים חזרו לחזית. אולם רבים מהם מתו או לא שבו עוד לחזית. כלי הנשק נשמרו במחסן, וידידי ואני השתדלנו לגנוב מהם עד כמה שיכולנו.

מסרנו את הנשק לאיש בשם דויד ויינגרטן, והוא שלח אותו לאן-שהוא ביערות. ביום המיועד בא אלי אחד החברים בשם ייגר ואמר לי, שהאיש שהיה אמור לקנות כלי נשק, לא קיבל דבר מידי הפולנים; הם נטלו את הכסף ולא נתנו לו דבר. והוא, ייגר, אינו יודע מה לעשות, כי מה נעשה בלי נשק? אך אני גמרתי אומר ללכת ואמרתי, שאין דרך חזרה. הוא הלך וחזר כעבור שעה, ואמר: „כולנו תולכים“.

* גברדיה לודובה — התארגנות מזוינת של פולנים בחסות פ.פ.ר. — המפלגה הקומוניסטית הפולנית במחתרת.

בשעה שש או שבע בערב נפגשנו כולנו — איש לא נעדר — בלובלין, בחורש קטן, ותחלטנו ללכת.

הלילה הראשון ביער: הלכנו עשרים ושניים בחורים ואיתנו עוד שני בחורים פולניים מתמחתות שהבירו מעט את הסביבה — והיה לנו רק אקדח אחד, מטתר על גופי, ומעט תחמושת. עברנו בכמה כפרים קטנים, ואז הגענו אל גור. המדריך הפולני אמר לנו, שעלינו להתפשט ולעבור במים, מביוון שהגרמנים שומרים על הגשר, ולא יכולנו לעבור עליו. כך עברנו כולנו במים, והיה כבר די קר כי היה זה בסוף אוקטובר. אך איש לא התאונן.

הלכנו כל הלילה. לפנות בוקר הגענו אל כפר קטן בשם יאסטקוב, וראינו אנשים אחרים שיצאו מן היער. עצרנו אותם ושאלנו האם ישנם גרמנים בסביבה, ומה המצב בכלל. הפולנים אמרו, שיש לגרמנים מחנה ביאסטקוב ובו הרבה יהודים, ושהגרמנים מוציאים את היהודים מדי יום לעבודה כלשהי בדרך הזאת. נכנסנו ליער שהקיף את מחנה יאסטקוב וציפינו לגרמנים, המוציאים את הבהורים היהודיים לעבודה. היתה לנו תוכנית להתנפל עליהם ולקחת את הרובים מידיהם; אך למרבה צערנו הם לא יצאו שם לעבודה באותו היום, והיינו מאוכזבים מאוד.

בילינו את כל היום ביער. בלילה המשכנו ללכת. הגענו ליער גדול מאוד, בשם יער קוזלוביץקי. סקרנו את השטח. עמי היו כמה חברים בני עירי, ואמרנו שהמקום נראה לנו כמתאים לשהייתנו, כאן יהיה לנו בסיס וכאן נלחם או נמות. בתחילה נראה לנו המקום כמבטיח ביוהר, כי הצמחייה היתה סבוכה מאוד, והיה שם רעש גדול ומתמיד, כפי שלא שמעתי מעולם: זה נשמע כאילו נושבת רוח קבועה, המביעה את עצי היער.

המשכנו ללכת כמחצית הלילה ביער ותרנו אחר מקום הקרוב למקור-מים — ושם עצרנו. מיד התחלקנו לשתי קבוצות. קבוצה אחת היתה בפיקודו של כגנוביץ, והקבוצה השנייה בפיקודי. שינו את שמי וקראנו לי מיטק. מאז היה זה כינוי, רוב חברינו שינו שם את השמות, כדי שלא יהיה להם צליל יחודי, כי היה עלינו ללכת אל האיכרים ולבקש אוכל מהם, והם לא צריכים היו לדעת שאנו יהודים.

לאחר שני לילות אמרו שני הפולנים שבאו איתנו, כי לא יוכלו עוד להישאר עימנו, מכיוון שאינם רואים מוצא בשבילנו בלא נשק. הם שאלו, אם יש לנו כסף או תבשילים או חפצי-ערך אחרים, תמורתם היו מוכנים לרכוש נשק בלובלין. סמכנו על האנשים וכל אחד מאיתנו הוציא את חסכוניותו האחרונים וכל שהיה לנו בכיסים, אפילו שעונים, תבשילים וכסף, ומסרנו לידיהם.

בחצות הלילה הם עזבו אותנו. מאז לא ראינו אותם ולא שמענו עליהם דבר. היינו לבדנו ופתחנו בחיים חדשים כאנשי יער, כפרטיזנים — כפי שאלה קראו לנו; כבאנדיטים וגאנגסטרים — כפי שקראו לנו הגרמנים.

מדי לילה יצאנו כגנוביץ ואני, כל אחד עם עשרת אנשיו, אל כפרים שונים וקיבצנו מתאיכרים אוכל ומעט מלבושים וכן אכלנו אצל חרשבי הכפר. כאשר

ברחנו ליער, היה עדיין די חם בחוץ, לכן לא לקחנו עימנו מצילים — כדי לא לעורר חשד. לכן נתנו לנו האיכרים כמיטב יכולתם צורכי לבוש. כך סבבנו על כל הכפרים, לא יכולנו לברא שנית אל אותם אנשים, זאת הבינונו כעבור זמן קצר, ואז הגיע היום שבו החלטנו לעבור לחלק אחר של היער, בסביבת לובלין.

כעבור שבועות אחדים יצאנו לתור אחר מקומות אחרים. בתחילה חשבנו שנמצאים ביער אנשים כאלה, כפי שאמרו השמועות; אבל לא היו שם אנשים שרצינו להתחבר אליהם, אלא רק פולנים שגמלו ליער לאחר שהוא שמן בפשעים שונים כמו גניבות או רצח וכדומה.

שכחתי לספר שאחד מעשרים ושניים אנשינו שברחו מן המחנה היה ממאידאנק, מחנה-ההשמדה, המחנה שהיו בו תאייגו, שם נרצחו אלפי אנשים, הוא המחנה שאנו התחלנו בהקמתו.

האיש שברח ממאידאנק, נמלט באורח נס. איכר אחד נכנס למחנה מאידאנק והעמיס שם קש על כירכרתו, ואותו בחור קפץ והתחבא בתוך הקש; איש לא הבחין בו, וכאשר האיכר יצא, הוא נסע עימו. הוא נשלח אלינו כיום שבו ברחנו ליער, וכך הוא בא איתנו. הוא הגיע אלינו במצב של תשישות ולא היה בו עוד כושר עמידה וחלה בטיפוס. בנינו לו מצין מערה ושם הוא שכב בלי עזרה רפואית, ולנו לא היתה כל אפשרות להשיג בשבילו רופא. אך בדרך נס הוא גבר על מחלתו והחלים.

אחרי-כן התחלנו שוב לנע. היתה עמי מפה מדויקת מאוד של הסביבה, בה סומנו כל הערים ואף הקטנים שבכפרים. הבאתי אותה מן המחנה, כך מצאתי את הדרכים שבהן היה עלינו ללכת. לאחר מסע של לילה ויום נוסף הגענו ליער אחר, יער גראבובסקי.

כאשר עברנו בקירבת יער זה, שמענו רעש וצעקות רבות ולא ידענו מה פירשם. חשבנו, שעובדים שם איכרים, אך משהתקרבנו יותר, ראינו קבוצת אנשים ולאחדים מהם רובים. עצרנו, ואחד מאיתנו קרא אליהם. הם פנו אלינו. שאלנו: „עמדו“ והם ענו: „כן“. וכך נפגשנו עם קבוצת אחרת של יהודים. שמחנו לשמוע, שהאנשים האלה שפגשנו, באו מעיר קטנה ששמה מארקושוב, כמעט כל האוכלוסיה היהודית מהעיר הזאת נמלטה, כצעירים כזקנים — הם לא רצו להישלח למחנה של הגרמנים.

ביניהם ראיתי שני רוסיים, שמותיהם היו טולקא וניקולאי. נכנסנו איתם בשיחה ונדע לנו, שטולקא וניקולאי היו שבויי-פלחמה רוסיים שגמלו ממעצר בלובארטוב. כשפגשו ביהודים אלה התחילו להקים איתם מעין קבוצה למלחמה בגרמנים. טולקא היה מאושר לראות אותנו, מבין שהיינו חיילים והתנהגנו כחיילים. הוא היה כבר כמה שבועות ביער והיה לו קשר כלשהו עם המחתרת הפולנית בסביבה. מיד הוא הביא אותי ואת כנוביץ' למנהיג הקבוצה הזאת, קאמינסקי, המכונה „גגק“, ופגישתנו הראשונה התקיימה בביתו. בירדנו את המצב השורר בינינו, וסיפרתי לו על אלפי היהודים הנודדים ביערות והוקקים למזון וללבוש, וגם ילדים נמצאו איתם, ודיברנו מה ניתן לעשות למענם.

היה עלינו לחלק את האנשים: לקחנו את הצעירים, שלחנו את הזקנים עם הילדים למעבה היער העמוק. כמעט לילה-לילה הלכנו לאיכרים והבאנו מזון ובגדים בשבילם. אבל האיכרים שבאנו אליהם, לא ששו ביותר למצב הזה. הם קראו כמעט יום יום לגרמנים, ואלה אירגנו התקפה של אנשי ביטחון וחיסלו תוך זמן קצר את רוב האנשים האלה.

כפי שסיפרתי בהתחלה, יצאנו בלי רובים, בלי נשק, לא יכולנו להמשיך כך, והתחלנו לתור אחר כלי-נשק. הודות לקשרים שלנו גורע לנו, שיש לחלק מהאיכרים נשק מסתור, ואכן מצאנו הרבה כלי נשק במחבואים; היו להם אפילו מכונות-ידיה, אחדים מהם מסרו לנו את הנשק מרצונם; אחרים נתנו לנו נשק רק לאחר לחץ. כך השגנו מעט כלי-נשק, אך את רוב הכלים השגנו בידי אנשינו. אחד מבחורינו, סטיפאן פינקל, חזר ללובלין והלך לבית-הולים אחד, ששם היתה קבוצה של אנשינו, והם „אירגנו“ לפחות 20 רובים. הם פנו לאחד הגרמנים עם משאית ואמרו לו, שרוצים לעשות איתו עיסקה: הוא יביל אותם למקום מסוים, והם ישלמו לו תמורת זה. הוא הסכים והוביל אותם במשאית עד לנקודה שבה חיכונו להם. בין האנשים במשאית היה חברי, דבוראצקי. הוא אחז ברגע האחרון באקדה ואמר לגרמני: „אתה תחזור למקומך. עלינו לרדת פה“. הם ירדו, כשישה עשר אנשים, ולכולם היו רובים וגם כמה אקדחים. הם גם הביאו מעילים, שמיכות וציוד אחר שהיה לנו לעזר. זאת היתה ממש ברכה.

סטיפאן פינקל יצא פעמיים והביא קבוצות שונות של שבויי-מלחמה אל היער, רובם נרצחו בדרכם אל היער. אחדים נתפסו על-ידי פולנים.

פעם הלך כגנוביץ, עם שנגוט, בשליחות מיוחדת עם טולקה וקבוצה ממאקושוב להשיג נשק ותחמושת בשבילנו. הם נתפסו על-ידי קבוצת גרמנים, שהרגו אחדים מהם, וכגנוביץ היה בין ההרוגים האלה. זה היה עוד בהתחלה, כאשר היינו ביער כחמישה שבועות.

למחרת הלכנו לחפש את כגנוביץ ומצאנו אותו מוטל מת ביער. הרצאנו מכיסיו את כל אשר היה לו. לקחנו את האקדה, מצאנו דולארים אחדים וכמה חתיכות זהב, שעון וכן מצית לסיגריות. לקחנו את כל אלה אלו, ושמתו את ההפצים למקרה שנודק להם, כשנהיה בצרה. ואכן הייתי בצרה.

רצוני להסביר, שהיו בין הפולנים קבוצות מחתרות שונות: ה-A.K. וכן ה-N.S.Z. ייצגו את האגף הימני של העם הפולני; באגף השמאלי של העם הפולני היו האירגונים B.C.H. וה-G.L.

ידוע היה, כי אירגון A.K. שונא יהודים, ואיש מאיתנו לא יכול היה להתקיים בחשיבה הזאת. ה-N.S.Z. היה ימני ביותר, האגף הימני ביותר של A.K., ואנשיו הואשמו בהריגת יהודים ובעזרה לגרמנים: אם לא עלה בידם לעשות זאת בכוחות עצמם, הם הזמינו את הגרמנים שיבואו להרגנו.

ה-B.C.H. היתה קבוצה של איכרים. הם היו מתונים יותר, והיו ביניהם גם יותר אנשים שעזרו לנו. G.L. עוצב מקבוצות שמאליות של פולנים, והם עזרו לנו באמת. הם איפשרו לנו באמת למצוא את מקומנו ביניהם.

הסביבה שפעלנו בה, היתה עוינת מאוד. רובם היו איכרים עשירים יותר, והם לא ראו בעין יפה יהודים מתרועעים ומקבצים ביניהם צרכי מחיה, על חשבונם. הם קראו לגרמנים, וגם התארגנו, ובאחד הלילות, כאשר באה קבוצה אחת משלנו לבקש אוכל, הם הקימו רעש גדול וצילצלו בפעמון הכנסיה, כדי שישמעו הגרמנים אותנו ואותם ויבואו להשמידנו. היה עלינו לנקוט אמצעי זהירות. היה זה מצב של לחמה לא נגד הגרמנים, אלא נגד העם הפולני. המצב היה חמור מאוד, וכמעט מדי יום איבדנו אחד מאנשינו. היה עלינו לעשות משהו למען התגוננותנו.

אז החלטנו בלילה אחד להרוס כפר שלם, מפני ששניים מחברינו (שם האחד היה מורל ואת שמו של השני איני זוכר) נתפסו בכפר הזה ושדדו מהם את מכונית היריה ואת הרכבה. יצאנו בקבוצה של כעשרים איש וגם לקחנו אחד מהקבוצה של מארקושוב בשם סבר רובינס (קיצור של רובינשטיין). באנו לכפר וקראנו לכל האנשים לצאת מבתיהם, כי אנו עומדים להרוס אותם. כולם רצו החוצה, ואנו השתלטנו על הכפר כולו ושרפנו אותו מקצה עד קצה. הכול ברחו — אף הסוסים, הפרות והעופות. הבניינים נהרסו באמת. יצאנו משם והשארנו כרוזים שבהם הסברנו מדוע עשינו זאת.

לאחר-מכן סקרנו את כוחותינו: היתה קבוצתנו של שבויי-המלחמה; עוד קבוצה היתה ממארקושוב, בפיקודו של טולקה, והיתה עוד קבוצה מעיירה אחרת.

קבוצה של נערים צעירים, שלא נראו כיהודים — הם לא רצו להיראות כיהודים — באה גם היא מהעיירה מארקושוב. הם קראו לעצמם „הקוואקים“. הם היו לבושים יפה והיו פעילים מאוד. בלילה אחד לקחתי עשרה מהם והלכתי לדרוש מזון ואיכסון. הם לא רצו לקחת עימם איש שלא משלהם. ואחרי לילה אחד בכלל רצו ללכת רק בעצמם. הקבוצה הזאת הלכה לכל האיכרים למיניהם. הם הכירו אותם, נתנו להם מזון טוב יותר. לכל אחד מהם היה רובה. אבל שיטת פעולתם היתה מזוהזת מאוד: הם היו גלויים מדי ולא התאימו את עצמם לנסיבות, אלא היו מהיום למחר. פעם הלכו לאיכר אחד, והלה הלך באמצע הלילה לקרוא לגרמנים, והגרמנים באו ולכדו אותם במרכז הכפר והרגו את כולם מלבד אחד בשם מארטינק, ועוד אחד שנהרג מאוחר יותר — ידויק. אותו דבר קרה לקבוצה של ארבעה, מאלה שיצאו איתי. ארבעתם נרצחו בלילה אצל איכר; לאחר שנתן להם לשתות — הוא יצא וקרא לגרמנים. כולם נורו בחוד הבית. לארבעת הבחורים האלה היו הרובים הטובים ביותר ושפע של תחמושת. היו אלה הרובים שהובאו בידי דבוראצקי.

אחרי המיקרה הזו החליטו שנים-עשר איש מאיתנו לעבור לחלק אחר של פולין. נודע לנו, שבעברו השני של הגשר בוג נמצאים הרבה פרטיונים רוסים שנמלטו ממאסר והם הקימו קבוצות גדולות מאוד. החלטנו לעבור לשם ולהצטרף אליהם.

יצאנו בסוף דצמבר. הלכנו מכפר אל כפר, עד שהגענו לגור וייפרו. שם היתה לנו בעיה קטנה, כי לא היה באפשרותנו לעבור בגשרים והגשר הזה היה רחב מאוד.

מאוד. אולם התברר לנו, שהאיכרים העסיקו שם אדם בעל סידה להעברת אנשים אל העבר השני. קראנו לו, ותמורת תשלום הוא העביר אותנו לגדה השנייה של הנהר וייפרו'. זה היה שטח חדש ושונה, גם לא חברנו איש, ולא ידענו לאן לפנות. לאחר ששאלנו איכר על הדרך, ויתרנו על תוכניותינו, אולם המשכנו ללכת.

בעבור לילות אחדים הגענו לבית איכרים, וזה היה כמעט עם עלות היום. יצאה אשה ואמרה לנו, כי ילדה חולה מאוד, ושלא כדאי לנו להיכנס. אבל אם כבר הראינו את פנינו במקום אחד, לא נתנו עוד ללכת משם. על כן אמרנו לה, שאנו ניכנס אל הגורן, וכן עשינו. שם ישנו שעות מספר. אחרי-כן התעוררתי וראיתי, שהכל ישנים; איש לא שמר. כרגיל, כחיילים, השארנו שומר אחד. אבל כולנו היינו כה עייפים, עד שגם השומר נרדם. הצצתי בעד הדלת וראיתי קבוצה שליומה של משטרה גרמנית ופולנית בדיוק מאחורי הגורן. הערתי את אנשינו, התלבשנו במהירות, אחזנו ברובים וצעקנו, "חורו!" פתחנו את הדלת ורצנו הישר לתוך הקבוצה הזאת. הגרמנים לא תפסו מה קרה ולא ירו. אולי רצנו בכיוון ההפוך. נדרש להם די הרבה זמן, עד שהם התארגנו והתחילו לרדוף אחרינו. בדרך ראיתי שאחד מאנשינו נהרג. שני נורה ברגלו ולא היה מסוגל עוד להמשיך, ושלישי היה מוטל מת. אני נפגעתי באצבע של ידי הימנית, אך "לא עשיתי מה ענין" והמשכנו לרוץ. היה זה מיסגה המור מאוד, שפנינו לבית האיכר הזה: ראשית כל, אמרה לנו האשה שאיננה רוצה אותנו שם. ושנית, השטח מסביב היה חשוף, בלי יער בקירבת מקום, רק בתים. והיה עלינו לרוץ לאור היום בין הבתים ובשטח פתוח ישר, והיה קל לגרמנים לירות בנו.

אחרי-כן הרגשתי שנפגעתי ברגלי השמאלית והיה עלי להאט. רצנו זמן רב, כשהגרמנים בעקבותינו. פיגורתי בהרבה אחרי החברים, ורק ידידי הטוב נשאר עמי: שמו היה הנרי שנגוט. הוא יצא אתי בשעתו מן המחנה. לא ידענו, מה לעשות. ברשותנו היו בסך-כל אקדח אחד ורימון ירי. הוא אמר, שאם עלינו ליפול בידי הגרמנים, מוטב שנהרוג איש את רעהו. אך אני אמרתי לו להמתין רגעים אחדים; צעקתי אל עבר חברינו שכבר התרחקו, והם עצרו והתחילו משיבים אש. ברגע זה הפסיקו הגרמנים את תרידיפתם ושכבו לארץ. והם כבר לא רדפו כליכד הרבה אחרינו. בינתיים הספקנו שנינו לעבור כיברת דרך גדולה, ולא רחוק משם היה יער שבו הצלחנו להסתתר. הגרמנים רדפו אחרינו עד לרדת הלילה, אולם איש לא נהרג עוד מלבד אותם שלושה שראיתי בדרך.

עם רדת הלילה עזבו אותנו הגרמנים לנפשנו ואנו היינו ביער. לא יכולתי עוד ללכת בשל הרגל הפצועה והדימום לא פסק; גם האצבע הציקה לי. פגשנו איכרים שעברו שם על גבי כירכרות ושבו לבתיהם, וביקשנו שאחד מהם יקח אותי על עגלתו. אחד מהם אף הציע, שיקח אותי לביתו וידאג לי עד שישתפר מצבי.

בינתיים הלכו שניים מאנשינו, שנגוט וסטיפאן פינקל, לביתו של שומר-יער שהיה בקירבת מקום. כאשר הגיעו לשם ופתחו את הדלת, ראו את כל הגרמנים שרדפו אחרינו, כשהם יושבים שם, שותים ומבלים בנעימים. הם סגרו את הדלת, הוציאו רימוני ירי וזרקו אותם מבעד לחלון, ישר אל מרכז הבית. אחרי-כך חזרו

אלינו בריצה. יחד עם האיכר שהסכים לקחת אותי לביתו, ברחנו. אינני יודע כמה אנשים נהרגו שם ומה בדיוק קרה בפנים. אבל שמענו את ההתפוצצות, ואני יודע שנהרגו שם גרמנים.

כשקרה המיקרה הזה, התנפצו תוכניותינו לעבור לצידו השני של הגדר בוג; לא היתה לנו ברירה אלא לשוב למקום שממנו באנו. אני יושבתי בעגלת האיכר והוא אמר לי, שלא יוכל להביא אותי ישר אל ביתו — עליו להכין קודם את משפחתו לקראת בואי. בינתיים הוא יביא אותי עם קבוצת אנשי משימתו אחר ועלינו לנח שם, ולמחרת היום הוא יבוא לקחת אותנו. וכך בדיוק זה היה. הוא בא למחרת, אבל לא בא לבדו — אלא עם קבוצת גרמנים עם מכונות ירייה, והם ירו אל הבית שבו הייתי עם חברי. היינו בתוך שני בתים, קבוצה של שישה או שבעה אנשים, והנרי שנגוס היה איתי בבית אחר. כשהתחילו הגרמנים לירות לא ידענו מה לעשות. שכבנו על הריצפה והיכינו. לאחר כמה דקות קם שנגוס ועבר לחדר אחר והאיכר יצא מן הבית. הוא שב כעבור דקות מספר ואמר שלפי דעתו עלינו לצאת משם. יצאתי וקראתי להנרי פעמים אחדות, אולם לא היתה תשובה. בינתיים בא חבר אחר מהקבוצה ויצאנו יחד לתוך היער. הגרמנים ירו וירו אך לא פגעו באיש. שאר חברי נמלטו כבר קודם לכן ונותרתי לבד עם חברי פיאסצקי.

הלכתי במשך כל הלילה, ורגלי הפצועה והאצבע כאבו מאוד, אך לא היתה לי ברירה. הלכנו כל הלילה. בבוקר הגענו לכפר קטן ונכנסנו אל איכר אחד. „מה מעשיכם כאן?“ אמר האיכר בהשתוממות, כשראה אותי. „בלילה האחרון היו פה גרמנים והם הרגו אחד מאנשיכם“. כך התברר לי, שהנרי שנגוס נהרג בבית הזה, ושאתי וחברי פיאסצקי הלכנו כל הלילה ביער וחזרנו לאותו מקום עצמו, בלא לדעת את דרכנו בלילה. שאלתי את האיכר, אם הגרמנים נמצאים עדיין בקירבת מקום, והשובתו היתה, שאינם, הם שבו לבסיסם.

אחרי-כן הלכתי עם פיאסצקי דרך השדות, וידעתי את הדרך. כפי שכבר אמרתי, היתה לי מפה וידעתי עתה את הדרך תזרה. כאשר הגענו אל גדת הנהר וייפרו, שרר עדיין אור-יום ואיש לא רצה להעבירנו לעבר השני. היתה שם חבורת ילדים משחקים, והם התחילו לצעוק: „יהודי! יהודי!“. היה שם כביש ראשי בקירבת מקום, והגרמנים היו עלולים לבוא בכל רגע. מצבי היה חמור. ברגע זה עבר שם איכר, נכנסתי עימו לשיחה ושאלתי, אם יוכל לעזור לי ולהגיע לעברו השני של הגדר. הוא בעצמו רצה לעבור לשם, והוא ידע היכן אפשר למצוא את בעל הסירה. שילמתי לאיש בשעון-היד שהיה לי, ובמצית-הסיגריות שהיה לי מדידי כגנביוץ.

לאחר שהועברתי לגדה השנייה של הנהר וייפרו, הלכתי לכפר קטן בשם סטארושין. שם היכרתי מקודם איכר אחד והלכתי אליו. ראיתי אור בחלון ושמתתי מאוד למצוא שם את הקבוצה שלי. גם להם היו בעיות רבות, בינתיים, אולם איש לא נעדר. הם חשבו שאני נהרגתי יחד עם שנגוס ועם יודק, הם הסתכלו בי ככרות רפאים; הם שמחו מאוד בבואי.

היינו אז כתשעה אנשים בבית האיכר. למחרת היום יצאנו לשוב אל יער גארבוב. ידענו שהשארנו שם את טולקה ואת האנשים ממארקושוב, והיה עלינו לפגושם. בדרך חילקנו את קבוצתנו, מכיוון שאני לא יכולתי ללכת במהירות. האחרים יצאו להפש צורכי אוכל כלשהם, ואותי השאירו עם חבר אחר ששמו היה מאטרוס. היה עלינו להיפגש בנקודה מסוימת וללכת משם לגארבוב.

חיכיתי וחיכיתי, איש לא הופיע. חששתי שיגיעו גרמנים, או שהפולנים יספרו עלי. לכן התחלתי ללכת עם מאטרוס לגארבוב. ירד שלג כבד. הלכנו ביער, למען לא להיראות לאור היום.

הגעתי למקום שבו ידעתי שטולקה צריך להימצא עם קבוצתו. היה לו בונקר גדול, והיו אמורים להיות שם כארבעים איש. כאשר נכנסתי, מצאתי בכניסה לבונקר את מר רובינשטיין עומד שם עם בתו ועם בנן, והוא אמר שטולקה לא רצה לקחת אותם, וגם לא רצה לקחת כל אדם אחר למקומו החדש. כי הבונקר הזה היה כנראה כבר ידוע לגרמנים; וכי טולקה עבר למקום אחר בסביבת אמלין ובנה שם בונקר חדש.

כעבור זמן קצר, אולי שעות אחדות, הגיעה כל קבוצתי ופגשנו את ייגר שהשתחיד לטולקה. הוא אמר, שאין אפשרות לקחת את כולנו לבונקר; אין מקום בשביל כולנו. שאלתי על עצמי, מכיוון שהייתי פצוע ואיני יכול לנוע. אך הוא הוסיף לטעון שאין מקום. ההם אף לא רצו לומר את המקום המדויק.

נזכרתי, שהיכרתי איכר ששמו דרופ בסביבת גארבוב — האיכר הזה איכסן אותנו פעם במשך שלושה לילות והתייחס אלינו טוב מאוד. לכן הלכתי עם קבוצתנו בת תשעת האנשים אל האיכר הזה. הוא שמח מאוד לראותנו. הוא שאל מיד על שנגוט, כי הוא חיבב אותו מאוד. שנגוט היה אדם אינטליגנטי מאוד ומצויין וכל אחד חיבב אותו והרגיש עתה בחסרונו — ואני במיוחד, כי הוא היה קרוב לי מאוד מאוד. שנגוט הגיע מרוסיה כשבוי-מלחמה, בהחלפת שבויים בין הגרמנים והרוסים, הוא היה ברוסיה כשבוי-מלחמה; הם אמרו לי שהוא חוזר הביתה למשפחתו, והוא התחיל לשוב; אך במקום זה הם שלחו אותו למחנה בגרמניה — ושם נפגשתי עימו, כמינסק, ומאז היינו ידידים מקורבים מאוד.

תחורף הזה בינואר 1943 היה קשה במיוחד. ירד שלג בלי הפוגה, ושמחנו מאוד להישאר בביתו של דרופ. מדי פעם יצאו אנשינו והביאו מזון. חיכינו ליום טוב וגאה יותר כדי לצאת; בינתיים לא היה לנו קשר עם איש ולא ידענו את הנעשה בחוץ.

פעם רדפו הגרמנים אחר גער יהודי, שברח ממחנה. הוא רץ במקרה דרך משקו של דרופ. הגרמנים היו בעקבותיו, כאשר ראה זאת דרופ, הוא יצא והגיש לגרמנים מיד-שחית והציע עוד מאכל ומשקה. וכאותו הרגע באה אשתו של דרופ אלינו ואמרה: „היו שקטים, בחורים“. אחר-כך הסבירה לנו את המצב וכיצד היא ובעלה מתכוונים לפעול; אנו החזקנו את הרזבים המיד במצב כוננות לירייה ולקרוב — מכיוון שאם מצאו הגרמנים איכר שנתן מחסה כפי שעשתה משפחת דרופ, הם הרגו

את האיכר, את אשתו ואת ילדיו, ושרפו את המשק. זה היה הנוהג באיוור ההוא, בכל מקרה שאיכר נתן מחסה.

לאחר שהוסתרו, הזמין הווג דרופ את הגרמנים לתוך הבית. ולאחר שסיימו את סעודתם, הלכו להם. הם מעולם לא תפסו את הנער.

כעבור שישה שבועות בא דרופ אלינו מבוהל מאוד. הוא סיפר לנו, שהבונקר באמלין חוסל כולו. הגרמנים גילו אותו והרגו שם את הכול.

לא היינו רחוקים משם. דרופ חשש, שייוודע לגרמנים גם עלינו, והוא ביקש אותנו ללכת. לא היתה לנו ברירה. הלכנו למחרת היום. היה זה יום נאה מאוד — אני חושב שזה היה ה־9 בפברואר 1943.

הלכנו לכפר הסמוך, פרישצובה-גורה. שם היכרנו איכרים אחדים, שאצלם כבר היינו לפנינו, והלכנו אליהם למנוחת לילה; אתרייכן המשכנו אל היער. באותו יום פגשנו קבוצת אנשים ביער בדרכם לפרישצובה-גורה, ולאחר חשמעת הסיסמה „עסך“ נודע לנו, שקבוצה אחת של טולקה נשארה בחיים.

כיצד זה קרה? טולקה שלח ארבעה-עשר מתבחרים הצעירים ביותר לאסוף מזון כלשהו בשביל שאר הקבוצה. כולם נשארו נשק ותחמושת, כולם היו לבושים היטב, בגיהם היו ייגר, שמואל רובינשטיין ועוד אחרים, שאינני זוכר בדיוק את שמותיהם. וכך, מאחר שהם נשלחו בידי טולקה מאמלין, הם נותרו למזלם או במקרה בחיים! היינו מאושרים מאוד להיפגש איתם — מאחר שהשבנו, שכל הקבוצה חוסלה. יחד ביררנו עתה את מצבנו החדש.

יחד החלטנו להתחיל בפעולה מסויימת, שעד כה לא הספקנו לעשותה — להפריע לגרמנים ולגרום להם צרות. למחרת היום מצאנו קבוצה נוספת שבאה מעיריית שטמה קאמיונקה, ומפקדם — פראנק בלייכמן. הוא ועוד שישה או שבעה הגיעו מהתנגשויות עם קבוצה פולנית. בידיהם היו רימוניייד ואקדחים. צרפנו גם אותם והקמנו קבוצה גדולה שקראנו לה „אמיליה פלאטר“ — על שמה של גיבורה שלחמה למען חירותה של פולין.

הלכנו לידידנו הפולני, גנץ קאמינסקי, וביקשנו את עצמו. רצינו לדעת מה מתרחש בפולין בכלל. הוא שמח מאוד לראותנו. מפיו נודע לנו על קבוצות רבות, וביניהן על קבוצת אחת, של יהודים כמונו, שהיתה באותה עת בגדה השנייה של הנהר וייפרו, ושמה קבוצת היל. הוא יעץ לנו מספר עצות, וסיפר לנו שקבוצת גרמנים התמקמה באחוזה גדולה אחת, שממנה הם עורכים גיחות נגדנו ונגד הפולנים. החלטנו לערוך התקפת-פתע על אותה אחוזה גדולה, והעיקר בשבילנו היה (וגם בענין זה יעץ לנו קאמינסקי) לא לחרוג, אלא להשתדל להשיג ככל שנוכל, ובמיוחד כלי-נשק, וכך עשינו.

למחרת היום הלכו כעשרים מאיתנו לאחוזה ההיא ותפסו את הגרמני הראשון, שעמד על המיטמה, לקחנו את הרובה ושאלנו על האחרים. אמרנו לו שלא נפגע בהם, אם יתנו לנו את כלי-הנשק, ושלחנו אותו פגימה למסור להם זאת. אחרים

מהם התכנסו ואמרו לעשות כן. אבל אחד — אני מניח, איש ס.ס. — לא שאל איש; הוא אחז ברובה אוטומאטי והתחיל יורה בנו, ואף בהם. אחד הפרטיזנים שלנו, יוזיק, נפצע בורעו ואנו לא השלמנו את המיבצע הזה כי הוא סבל כאבים עזים, והיה עלינו לפנותו מיד משם. לקחנו רק את רובה השומר הנרמגי. זה היה המיבצע הראשון. לא היינו מאורגנים היטב, אך הרגשנו שזו היתה הצלחה לטחצת.

המיבצע הבא היה ברכבת. החלטנו לפרק חלק מהפסים בין לובלין לווארשה — זה היה במסילה הראשית. לקחנו גרונים ומטילי מתכת, כדי לפרק חתיכה מפסי הרכבת. הצלחנו בזה. לאחר כמה זמן של המתנה הגיעה רכבת, והיה עליה לעצור שם. היתה זו רכבת-משא והיו רק מספר אנשים בקטר, והרכבת היתה כמעט ריקה. אך מהלך הרכבות הופסק למשך מתצית היום כמעט.

כעבור ימים אחדים הלכנו קבוצה מאיתנו לפרישצ'ובה-גורה, שם רצינו ללון לילה אחד. הלכנו אל איכר שהיכרנו אותו מקודם. בדרך-כלל היינו זהירים מאוד: כל מי שנכנס לבית בעת שהותנו שם, הוחזק על ידינו, ולא הרשינו לאיש לצאת. אולם האיכר הזה הכיר אותנו ואנו הכרנו אותו, והרשינו לו לצאת, כי הוא אמר לנו שכרצונו לצבוע למחרת את הבית כולו, וצליז להוציא את כל החפצים ושדוצה. הוא הוציא את המיטה, את הארונות ואת הכל מהבית. בינתיים הוא הלך אל הגרמנים ואמר להם, שאנו נמצאים בתוך הבית. בערך בשעה 4 אחרי-הצהריים ראיתי קבוצת גרמנים מתקרבת חרש אל הבית. התלבשנו כולנו, לכל אחד מאיתנו היה רובה, ולאחד אף היתה מכונת-יורייה. יצאנו מהבית והתחלנו ללכת בכיוון אחד מזה שבו התקרבו הגרמנים — ניסינו להיכנס אל היער, אך מיד התברר לנו, שיהיה זה מיסגה לפגוע אל היער, כי שם עמדו הגרמנים בשורה וחיכו לנו, והם פתחו באש. חזרנו מיד, הסתדרנו בסדר צבאי והשבנו אש. ובו כומן חזרנו אל הכיוון ששם לא היו גרמנים. לאחר שעות אחדות של חילופי-יורים נמצאנו בתוך חורש קטן. נכנסנו לשם וציפינו לגרמנים שיבואו אחרינו. התחבאנו קצת מתחת לעצים, כך שלא היינו גלויים לעיניהם; וקבוצה מהם באה הישר אל מקומנו.

הראשון בינינו שירה, היה ז'לאזני-איונברג; הוא הרג אחד מהם. אז פתחנו כולנו באש, והם נעצרו. נכנסנו והעמקנו לתוך היער. באותו לילה סקרנו את קבוצתנו ומנינו את האנשים. איש לא נעדר ואיש לא נפצע. היינו מאושרים מאוד שלא קרה לנו כלום, כי במיקרים כאלה הם נהגו לחסל קבוצות שלמות. אולם בדרך-כלל לא היתה התנגדות צבאית מצד הקבוצות, והן לא היו כל כך מאורגנות. אך מתרגע בו התנגדו והשבנו אש, לא היו הגרמנים עוד אמצעים כל כך, והם לא שישו לקרב.

למחרת היום החלטנו לשוב וללמד את האיכר לקח על שקרא לגרמנים, מכיוון שאילו עברנו על העניין ללא תגובה, היו נוהגים כל האיכרים כך ולא היינו יכולים עוד להיראות שם. הנענו לכפר בלילה. ידענו שהגרמנים מצפים לנו אפילו על גדות הכתים, כי הם ידעו שנבוא. הנענו אל מבואות הכפר וראינו בחור צעיר רץ. תפסנו אותו מיד והוא התחיל בוכה וטוען שלא הוא היה האיש; שהמשתפה אשמה.

אולם לאחר כמה מכות התברר, שזה היה כן המשפחה ששם בילינו את הלילה הקודם, והוא היה זה שרכב על אופניים העירה ומסר לגרמנים עלינו. לקחנו אותו ליער והרבצנו לו סכות נאמנות. רצינו להרוג אותו בלי יריה, כי ידענו שיש גרמנים בקרבת מקום, והם היו מתחילים לירות אלינו. אבל לא יכולנו לבצע זאת בצורה שהתכוונו, מכיוון שהוא היה חזק מאוד והוא צעק בקול-קולות, לכן לקח חברנו פורמאן רובה וירה בו. מיד התחילו הגרמנים יורים מכל הצדדים, אולם אנו היינו מרוחקים למדי מהם ולא קרה לנו כלום. השיעור נחת, ודאגנו לכך שהדבר יודע לכול בסביבה הזאת. כתבנו מיד כמה כרוזים בכתב-יד, בהם הסברנו את המניע לפעולתנו.

כעבור ימים אחדים נערכה הלווייה לבחור. אפילו הכומר, בשם הכנסייה, אמר, שאין עליהם ללכת אל הגרמנים, ושעליהם לתת לנו אוכל; אם הם לא יודיעו לגרמנים, לא תבואנה עליהם צרות מעין אלה. בכל הסביבה נודע על הקרב הזה. קראנו לו „קרב למען פרישצ'ובת-גורח". יצאנו מהעניין בצורה מצויינת: איש מקבוצתנו לא נהרג; גרמנים אחדים נהרגו. עשינו לנו שם טוב מאוד בין כל התושבים.

לאחר אפריל 1943 היה מצבנו פחות או יותר יציב. היתה לנו קבוצה אחת, בה נבחר ייגר כמפקד, ואני הייתי סגנו. אולם מסיבות ביטחון וסיבות מעשיות אחרות היה עלינו לצאת בנסוד: לי היתה הקבוצה שלי של שבויי-מלחמה. ייגר היה רוב הזמן עם אנשים יוצאי מארקושוב. אבל היה קשר קבוע בינינו, ולא היינו מרוחקים מדי זה מזה.

אל קבוצתנו הצטרף פראנק בלייכמאן, שאותו הזכרתי לפני כן. הוא הוסיף לנו הרבה, מכיוון שהוא הכיר את הסביבה, את הדרכים ואת האנשים, והוא היה חשוב לנו מאוד מפני שאנו באנו מהגדה השנייה של נהר בוג ולא היכרנו את האיזור.

היתה אצלנו גם תבורה של יהודים שלא השתייכו לקבוצות-הלחיטה — גברים, נשים וילדים — שהיו זקנים מדי או צעירים מדי. הם נמצאו במקומות-סתר אצל האיכרים. ידענו בדיוק את מקומותיהם. במשך זמן רב הבאנו צורכי-מזון בשבילים ושמרנו על קשר קבוע איתם. תודענו לאיכרים: אם יקרה משהו לאחד מהאנשים האלה, יהיו האיכרים אחראים לכך, ואנו ננקוט אמצעים נגדם.

מצאנו גם קשר עם פולנים, במיוחד עם קבוצה שהיתה בכפר קטן ששמו פשיפיסובקה (Przypisówka). כמעט כל בחור צעיר מהכפר הזה יצא ליער או סייע בידי הפרטיונים. ביניהם היה פרטיזן צעיר ידוע, שקראנו לו „פראנק איש פשיפיסובקה", וכן גם מאצ'ק ואחרים, שבאו לעזרתנו בעת הצורך. באותו זמן בא אלינו גם מפקד של ה„גבארדיה לודובה" במקומו לובלין: מייטק מוצ'אר.

באחד הימים הוא בא והקהיל המון אנשים מבפרי הסביבה ונאם נאום, בו אמר שאנו נלחמים בגרמנים למען חירותם ולמען חירותנו-אנו. הוא תבע מהאיכרים לתמוך בנו ולעזור לנו בכל דרך אפשרית. הוא כילה איתנו שבועות אחדים, הלך

איתנו לפעולות והשתתף באסיפותינו. זמן קצר לאחר עזיבתו הגיע אלינו אורח אחר, בילק אלף, שבא מגיטו וארשה והיה קשור עם מייטק מצ'אר. בילק אלף היה יהודי. הוא נשאר איתנו זמן ממושך יותר והביא לנו דרישות שלום מקבוצה אחרת שהיתה מעבר לגרין וייסרו, קבוצה בשם Chil.

המצב הפוליטי בפולין היה כזה: החל להתארגן ה-A.K. (Armia Krajowa). ובדרגות הבכירות שלו היו להם קצינים רבים ואנשים משכילים; מאידך היו האיכרים והאנשים שנלחמו בגרמנים הלכה למעשה ביערות, ולנו היו קשרים רבים עם כל אחד מן האנשים הפשוטים האלה. ייגר ואני יצאנו הרבה להיפגש עם מנהיגיהם ושוחחנו על המצב. פעם הגיע אל A.K. איש צנתן שבא מלונדון, ואנו פגשנו אותו ראשונים, מכיוון שחינו במקום ששם הוא צנח, ומסרנו אותו ללינה אצל האיכרים. אחר-כך היתה לנו אסיפה איתו. הוא יעץ לנו עצות רבות. הוא לימד אותנו כיצד לייצר פצצות ורימונים, וגם מסר לנו שניים. הוא היה איש פולני, מטעם הממשלה הגולה בלונדון. הוא הגיע במטוס, כדי לתת סיוע והדרכה. אך בדור-כלל התערבו אנשים כאלה בין פולנים בלבד ולא באו אלינו שנית. היינו גם חשדניים והיריס מאוד ונקטנו בכל אמצעי הזהירות האפשריים, בחוץ ובפנים, כאשר באנו לדבר עימו, כי בכל שהודמנו אנשי A.K. — כפי שכבר ציינתי — הם הרגו את אנשינו.

באמצע הקיץ היתה לנו תקרית עם אנשי A.K. היינו באחד הכפרים ללינה לילה ובבוקר נודע לאנשי A.K. על הימצאותנו שם, והם באו ופתחו ביריות ישר אלינו. השבנו אש, גם ייגר עם אנשיו וגם אני עם קבוצתי היינו שם, התנונו מפניהם, היריות נמשכו כמעט חצי יום. אינני מבין מדוע לא הופיעו שם הגרמנים. אך גם בתקרית הזאת לא נפגע איש מאיתנו. מאידך גרם לנו המיקרה להרגשה רעה מאוד והתחלנו לחקור את הסיבות. התברר לנו, שבינינו היו כמה פולנים שבאו אלינו מהכפרים שנתנו להגיע אלינו מתנועת המחתרת הפולנית ונשארו עימנו עד שהיתה לנו התנגשות עם הגרמנים. במקרים כאלה הם נעלמו — מכיוון שהיה להם לאן לשוב. עלינו היה לחישאר ולהילחם. אחרי-כן נפגשנו איתם שוב במקומות סתר, בקבוצות קטנות. גילינו, שאחד מאנשינו אלה, מהמחתרת הפולנית, היה מרגל. חקרנו ומצאנו, שהיו לאיש הזה קשרים בכל כפר כמעט. הוא הודיע ל-A.K. ולפעמים אף לגרמנים את מקום הימצאותנו ואת מעשינו.

קראנו אלינו את החברים מפשיטובקה, והם באו: פראנק, מאצ'ק וכמה אחרים, ובעזרתם עשינו טיהור מרגלים באיזור כולו. תראשון היה האיש שהיה אז איתנו — הוא הודה בעצמו במעשיו — והוא נורה מיד ביער ונקבר שם. שלחנו כמה אנשים לבתיהם של אלה, שריגלו אחרינו. רובם נהרגו, מלבד אחד שידע מראש על בואנו ונמלט. פעם ראינו קבוצה של נערים פולניים שנסעו אחרינו באופניים ועקבו אחרינו. לא ידענו מה כוונתם והנחנו להם לנסוע אחרינו, והם באו ישר אלינו. הם אמרו שברצונם להיות פרטיזנים, וברצונם ללכת איתנו. לא

האמנו להם, כי בדרך-כלל היו אנשים רכובים על אופניים מרגלים גרמניים או בעלי קשר אחר עם הגרמנים. הקרנו אותם ואחר-כך התחלנו להרביץ להם מכות והתברר, שהם נשלחו ממקום שבו היה מטה גרמני למיקרים מיוחדים כאלה — והם גם מסרו לנו שמות של מרגלים ושל אנשים שהיו קשורים איתם. הם לא היו פולנים, אלא אוקראינים — ואלה היו גרועים אף מהפולנים. כאשר ראו, שמצבם אצלנו מחמיר, ותחילו לברוח, אבל תפסנו את כולם ודיענו גם בהם ביער (אחד מהם נתפס במרוצתו בידי חברנו דילאזני, שפירושו „ברול“, והוא באמת היה חזק כברול. הוא הרים את הבחור מעל ראשו ותדף אותו לאדמה: הוא כמעט ריסק אותו, ואחר-כך ירה בו).

אחרי הדבר הזה עברנו לאיוור אחר לא הרחק משם, ושם היתה אווירה אחרת. הפולנים שם התייחסו אלינו קצת יותר טוב. הם מסרו לנו על הגעשה בסביבה — אם הגרמנים או אנשי A.K. נמצאים בקירבתנו. היינו מצויידים היטב במידע על כל הסביבה.

יום אחד, לאחר לילה חסר-מנוחה שאותו בילינו בביתו של איכר, נכנס האיכר בריצה ואמר לנו, שהגרמנים נמצאים בקירבת מקום — הם באו לאסוף ביצים ומיצרכי-מזון בשביל אנשיהם בלובארטוב, ששם היה מחנה של שבויי-מלחמה. הגרמנים שמרו על השבויים שם, ומדי פעם יצאו לגיט מזון בכפרים. לא עבר זמן רב ואחד מהם פתח את הדלת לחדר שבו היינו. כל אחד מאיתנו תפס כבר לפני-כן עמדה — זה ליד הדלת, זה בצד התלון ואיש איש במקומו — וכאשר פתח הגרמני את הדלת, ניצב פראנק בלייכמאן ישר לפניו ואקדה בידו, וירה בראשו. הגרמני לא מת מיד, הוא רץ והוצה. שם ראה השני מה קרה — הם היו שניים — בידו היתה מכונת-יורה והוא ירה כמה פעמים. כל אחד מאיתנו התחיל יורה מעמדתו; וכך נפצע גם הגרמני השני. הראשון רץ אל מאחורי האסם ורצה להסתתר שם, אבל מיקולאי ברזין רץ אחריהם והם נכנסו בקרב פנים-אלי-פנים. הגרמני היה חזק יותר והוא כמעט הרג את מיקולאי; באותו רגע הגיע לשם בן-ידודו של פראנק בלייכמאן, שגם שמו היה פראנק, וירה בגרמני ברובה. לקחנו מהגרמני את מכונת-היורה. כאשר סקרו את השטח, התברר שהגרמני השני ברח ולא יכולנו להשיגו עוד. אבל הוא השאיר את המכונת, שדמתה לגיף אמריקאי. שרפנו אותה. אחר-כך קראנו לכל הבחורים, כי היה עלינו לעזוב את המקום במהירות, היום כבר האיר ואנו לא היינו רחוקים מלובארטוב, ששם חנה כוח גרמני רציני. יצאנו במהירות ליער הקרוב, אבל השארנו דימון-יד מתוצרת עצמית בבית האיכר. היינו בטוחים הרבה יותר, כאשר שמענו התפוצצות וידענו שהגרמנים עסוקים מסביב לבית ההוא. הם שרפו את הבניין ולקחו את האיכר למאסר.

מאוחר יותר גודע לנו שהגרמני השני מת למחרת היום. המיקרה הבעיר את חמתם של הגרמנים והם התחילו לתור אחריו כמעט יומם ולילה. ידענו זאת. היו לנו דרכים משלנו להסתתר. שכנו לסביבת מארקשוב, אל יער גארבוב, שם, לאחר שהתקשרנו עם הבחור שלנו נקק, קיבלנו הוראה מהמטה הראשי שלנו לשרוף את כל בתי המועצות המקומיות בעיירות ובכפרים, כי שם נשמרו תעודות ורשימות

שנתנו לגרמנים מידע על הכחורים הצעירים, שאותם חיפשו הגרמנים לשירותים צבאיים ולעבודות שונות, ובשביל האירגון ששמו היה „יונאק“.

שרפנו את בית העיריה בגארבוב, ואחר־כך את בית העיריה במארקושוב. אחרי־כן שרפנו את בתי המועצות המקומיות בכל הכפרים שבסביבת מארקושוב. בקאמיונקא, מקום הולדתו של פראנק בלייכמאן, שרפנו את בית העיריה, ושם גם מצאנו כמה מרגלים שאותם חיפשנו זמן רב. לאחר לילה שלם של חקירה ודרישה מצאנו עוד אחד מהם: הוא גורה ונקבר שם.

יום אחד בא אלינו פראנק מפשיפיסובקה עם עוד כמה אנשים, ובידיהם מכונות ירייה רוסיות ורימונים מיוחדים לתבלת ברכבות. שאלנו מנין מכונות־היריה והרימונים והם ענו שאלה הושלכו ממטוסים רוסיים שהביאו הרבה תחמושת וכלי־נשק. הלכנו מיד לתחנת־רכבת שהיתה בין לובלין ווארשה, היתה זאת מסילה ראשית, והגרמנים הובילו דרכה את רוב התחמושת והציוד הצבאי אל החזית. המומחה שלנו, דבורצקי, הגיע פצצה מתחת לפסי־המסילה, קשורה לחבל, ואנו עמדנו וחיכינו, עד שתגיע רכבת. הוא משך בחבל, והרכבת עפה לשמים. הרכבת היתה עמוסה נשק, דלק וטאנקים בשביל החזית. הכל נהרס. תפסנו ארבעה — חמישה גרמנים. הם התחננו שנגיע להם, טענו שהם רק נהגו ברכבת ולא ידעו דבר; לא הטינו אווון, ירינו בכולם. לקחנו הרבה תחמושת וכלי־נשק, וכן היה חשוב לנו שהשגנו מדים. בתחילה פחדו הגרמנים לצאת. דיברתי אליהם בגרמנית ואמרתי ששום דבר לא יקרה להם, שרק ייצאו. כולם יצאו, ומיד התחילו מתחננים ונופלים לרגלינו, כמו מבקשי נדבות. אך לא הועיל להם דבר.

אחרי זה היה עלינו לעזוב את הסביבה ולעבור לאזורים אחרים — אבל עדיין מסביב ללובלין, מארקושוב היתה במשך זמן קצר מטרנת העיקרית. איסר, אחד מהפרטיונים שלנו, אהב ללכת לשם ולחטויד את הגרמנים ואת הפולנים. כל כמה לילות יצאנו לשם ומצאנו מרגלים; היו לנו היתקלויות עם ה־A.K., ורכשנו מידע מצויין על כל הנעשה בעולם ומסביבנו.

באחד הלילות לא יצאתי איתם, כי הרגשתי שמספיק. הקבוצה הלכה שוב לשם. הגרמנים, ואני מניה שגם הפולנים מה־A.K. סייעו על ידם, ארבו לקבוצה. שם הוכינו. הם התחילו יורים מיד, כאשר עברו אנשינו בכפר. כמה מאנשינו נפצעו ואחד נהרג.

(אחד מחברי „קיבל“ כמה כדורים ולא היה בכוחו לזוז. הלכתי איתו למקום שבו יכולנו להישאר ולנוח — וזה היה אצל דרופ. דרופ היה האיכר, שנתן לנו מחסה לזמן ממושך יותר. בכל עת שחינו זקוקים לו, שבנו אליו ליום או ללילה, וכאשר משהו גורה או נפצע, הבאנו אותו אליו. אני הייתי מעיק רופא — כי לא היו לנו רופאים, לא היה לנו מי שיגיש עזרה בעת שמשהו נפצע — והיה עלי להישאר עימו בעצמי, למשך שבועות אחדים. שם החבר זילוני־אייזנברג, הכדורים נמצאים עדיין בגופו. הוא חי כעת בישראל).

כעבור זמן־מה הלכנו לכפר אחד ותפסנו ברחוב בחור מה־A.K. היה לו אקדח רוסי. לקחנו ממנו רק את האקדח והנחנו לו ללכת. אולם אילו תפסו הם אחד

מאנשינו, בוודאי היו הורגים אותו. הכול בדקו את האקדה הזו. אחד מאנשינו היה בחור, וכאשר הוא נכנס — שמו היה מיכאל לוטרשטיין, גם הוא היה מארקושוב — גם הוא רצה להתבונן באקדה הזו. בקחתו את האקדה ליד, הוא ראה שהוא טעון; אצבעו היתה על התק, והוא בדק את האקדה. ברבע האחרון, כאשר ראה את הכדור, כבר לא היתה לו אפשרות להפסיק והוא ירה. הוא העיט את ידו לפני האקדה ונפצע, ואיש אחר שעמד קרוב לו, נורה ונהרג מיד. היה זה איסר מארקושוב, היתה זו טראגדיה גדולה בשבילנו, כי איסר היה בחור טוב, והוא היטיב להכיר את הסביבה ואת מארקושוב במיוחד. כאשר נפל איסר, עמדתו ישר מאחוריו, והוא נפל כמעט לתוך זרועותי. הנחתו אותו על מיטה, אולם הוא כבר היה ללא רוח חיים.

היו לנו כמה מיקרים של תאונות, כשאנשינו נפצעו או נורו. אחד מהם היה בן-ידודו של בלייכמאן, פראנק. הוא נורה בזרועו, בטעות. כאשר רכב על אופניים ואחד מאנשינו חשב אותו לגרמני. היה לו מקק (גנבריה) והיה עלינו לקחתו שוב אל דרום, ושהיתי איתו שם במשך כמה זמן. מיקרה אחר היה עם פורמאן, הוא נורה ונהרג על-ידי אקדה שנפל על הריצפה; פורמאן נהרג, אך לא מיד — הוא התענה בכאבים נוראים במשך כמה שברעות — לא היו לנו רופאים — והוא מת. מאוחר יותר היתה לנו תאונה אחרת (אספר על כך להלן) כאשר נער יהודי הרג נער פולני.

בנובמבר 1943 נודע לנו שכל המתנה בליפובה 7 תוצא אל מחנה מאידאנק. יום אחד הוציאו אותם ופתחו את הדיו, ניגנו מוסיקה בקול רם, ירו בהם והרגו אותם במאידאנק. המון אנשים נהרגו ביום ההוא. ביניהם היו רבים מחברי הסובים שאותם היכרתי בליפובה 7. אבל אחדים ברחו; כאשר הובילו אותם מליפובה 7 אל מאידאנק, קפצו מתמסאיות ורצו; רובם נהרגו, אך אחדים באו ליצר והגיעו אלינו. לירצ המזל. אף לא אחד נותר בחיים — כולם נהרגו בהתנגשויות שונות עם הגרמנים.

החורף בעונת 1943—1944 היה קשה מאוד. היה שלג רב. מיבצעים רבים, שהיה בדעתנו לבצעם, לא יצאו אל הפועל. הסתחרנו מדי פעם בין האיכרים. היה עלינו ללכת בוהירות רבה בלילות, מכיוון שהגרמנים תרו אחר עקבות בשלג, ותמיד לכוד בדרך זו קבוצות שונות, משהבחינו בעקבות בשלג.

בראשית 1944 הגיע אלינו מייטק מוצ'אר עם קבוצה שלימה של אנשי. הם אמרו לנו לעזוב את האיוור הזה ולעבור לגדה השנייה של הנהר וייפרו, בינתיים לקח מייטק מוצ'אר אנשים מוספר מקבוצתנו והם יצאו למשימה מיוחדת: אל הכפר יאמנט, שם ארבו הגרמנים, האוקראינים והליטאים לפרטיונים שלנו. ידענו עליהם מראש, והתקפנו אותם. אני עצמי לא הייתי שם, אבל היו שם שמאל רובינשטיין, פראנק בלייכמאן ועוד אחרים שאינני זוכר את שמותיהם. היה קרב גדול ביאמנט, גרמנים ואוקראינים רבים נהרגו. אנשינו היו המתקיפים, אולם איש מאיתנו לא נפגע.

בפברואר 1944 החלטנו לנוע אל הוויפרו, התפלגנו לשתי קבוצות: ייגר לקח קבוצה אחת, והיתה לו משימה מיוחדת להעביר שני אנשים שבאו מרוסיה במטוס מיוחד, עם מבשיר רדיו, והם שידרו למוסקבה. הלכו איתם ייגר, סבר רובינס ו כמה אנשים נוספים שלנו. אני יצאתי עם כל שאר חברי הקבוצה בכיוון לנהר וייפרו.

ביום ההוא היו לנו שני קרבות: ייגר נהרג בקרב. סבר רובינס נורה בשתי רגליו. אחרים יצאו בריאים ושלמים. הקרב השני היה, כאשר הגעתי עם הקבוצה אל בית בקירבת הנהר. הגרמנים הקיפו את הבית וירו אלינו. יצאנו אליהם והשבנו אש, והמוצא היחידי בשבילנו היה הנהר וייפרו.

באותה עונה, במיוחד, היה הנהר רחב ועמוק מאוד, ואיש לא יכול היה להצותו בלי סירה. מצאנו סירה והתחלנו מעבירים את אנשינו, המיטה או שיטה אנשים בכל פעם. והגרמנים המשיכו לירות מסביב. זה היה בוכות אומץ ליבו של אחד מצעירינו: ולאדק ממארקושוב שט וחתר שלוש או ארבע פעמים הלוך וחזור והעביר את כולנו לבדה השנייה. שם תפסנו עמדות והשבנו אש. היתה בינינו קבוצה של פולנים מפשיסטובקה ואחרים, היות והפקודה היתה שכל המשתתף לקבוצותינו, פרטיזנים מת-A.L. (Armia Ludowa) יעבור לעברו השני של הנהר וייפרו. אחד מהנערים הפולנים האלה נפצע ומת אחר כך. אבל מלבדו לא נהרג איש מקבוצתנו, אם כי הקרב נמשך במשך כל אותו היום כמעט.

לא הרחק מאיתנו, גם כן בסביבת הנהר וייפרו, היתה קבוצה ששמה „יאנובסקי“, שנשלחה מרוסיה. כל אנשיה, „ידדו מן השמים“ — כלומר היו צנחנים, והיו להם מבונות ירייה; הם היו מצוידים היטב. הם לא חצו את הנהר, אולם התבצרו ונלחמו זמן רב מאוד. הגרמנים ריתקו אותם למקום ולא היה באפשרותם לעבור את הנהר.

אז הגיעה פקודה, שעלינו לבוא מתגדה השנייה ולעזור להם בחציית הנהר וייפראו. וכן עשינו: אנשים אחדים מאיתנו, מהם אני וזכר את זילאונג, פינקל ואני, חזרנו אל הגדה ההיא בסירה. היה לנו חבל ובנינו גשר בשבילים, ולקחנו את כולם לבגדתו השנייה של הנהר וייפרו. אחד מהם, יאנובסקי שמו, נפצע פצעים אנושים: זילאונג, כפי שאני זוכר, היה חוק מאוד והוא נשא אותו על ידיו. קצין אחד מקבוצתו של יאנובסקי התרגש מאוד מגבורתנו. הוא אמר לנו מיד, שיישלח דו"ח על גבורתנו למוסקבה, ושכולנו נקבל מדליות.

לאחר שפתחנו בשיחה עם יאנובסקי התברר לנו, שהוא יהודי ושהוא בא ממוסקבה במשימה מיוחדת. אחרי המלחמה הוא היה המז"ל של העיתון הפולני החשוב ביותר. כלילה התאספנו בכפר אחד והתפקדנו. הכול היו שלמים ובריאים. על כן המשכנו בדרכנו, כי אילו נשארו במקום אחד, היו הגרמנים מחזיקים תיגבורת ולא היה בכוחנו לעמד נגדם.

המשכנו בדרכנו. באמצע הלילה הגיע אלינו קצין פולני ואמר שהוא יוביל אותנו וידאה לנו את הדרך הנכונה. שני היה קולקא. תיכף הוא התחיל לקרוא לנו „יהודים“, „יהודים, בואו הנה“; „יהודים, לכו לשם“, „יהודים, לכו קדימה“,

אם משחו לא היה בסדר; או „יהודים, לכו אחורה“, כשהיה שקט, ניגשתי לקולקת זה ושאלתי איזה סוג קצין הוא, ומה הוא חרש לו, שהוא מדבר אלינו כך. הוא הביט בי, כאילו אינו מבין במה אני שח. אחותי בו והורדתיו מהסוס, ואמרתי לו שישכח את „היהודים“. אולי אותם יהודים שהוא מכירם, ייכנעו לגרמנים, אולם אנו גרביץ לו מכות, שיוכור אותן, ומוטב שיתנהג כראוי. מאז היה קולקת הטוב בידיי. הוא התנהג בסדר ולא שנה עוד. אבל הוא בכל זאת היה אנטישמי. הוא היה יד-ימינו של מוצ'אר.

עם בוקר הגענו לכפר בקירבת העיירה אוסטורוב, לא הרחק מלובארטוב. שם ראינו לאור היום צבא פרטיונים, רוסיים ופולניים, והם נתנו כאילו הם אדוני הארץ. היו להם סוסים ואף מכונות, הם נעו בחופשיות ואיש לא פצה פה. הפולנים שהיו שם, היו שונים מאלה שהכרתי מנסיוני. הם לא היו פולנים, בעצם, אלא בילוי-רוסים, שחיו שם, והם היו מתנגדים חריפים לגרמנים ועזרו לפרטיונים. הם נתנו לנו צורכי-מוון ומחסה-לילה במשך שבועות, לא שאלו דבר ומעולם לא הלשינו לגרמנים — זה היה המצב השונה מכפי שמצאנוהו בכפר עלייד אוסטורוב. שם הייתי אני מפקד קבוצתנו, מכיון שייגר נהרג בקרב ההוא. כעבור ימים אחדים נפגשנו עם קבוצה אחרת של פרטיונים יהודיים, אותם כבר הזכרתי, קבוצת „חיל“. חיל היה בן גילי, ולפניכן היה קורפוראל (רב"ט) כצבא הפולני. הוא היה היחיד בקבוצתו בעל נסיון צבאי. היתה לו קבוצת אנשים שנמלטו מתכפירים שבסביבתה התיא, ואנשים אחדים שברחו ממחנות או קפצו מרכבות.

כאן עלי להזכיר קבוצת אנשים שקפצו מרכבת. הם היו ארבעה או חמישה אנשים: האחים רוק, הלפרן, ונערה אחת ששמה הנקה. הקבוצה הזאת קפצה מרכבת שנסעה מווארשה לטרבלינקת. הוציאו את היהודים מגיטו וארשה ושילחו אותם למחנות המוות טרבלינקת. הקבוצה הזאת קפצה ונשארה בחיים.

נפגשנו כבר לפניכן בגדה השנייה של הווייסרד' ולא ידעתי על הנקה — כולם היו לבושים כנערים, מכיון שהם חששו להתהלך זמן רב ללא נשק להגנת עצמית. אך האיכרים ידעו עליהם וחבאו אותם לקבוצתי. הנקה היתה לבושה אף היא כנער, וחשבנו גם אותה לנער, כי עד אז לא היו נערות בינינו. היא שמרה על סודת מסגינו ומפני האיכרים, כי האיכרים לא ראו בעין יפה נערות בתוך קבוצות הלוחמים: זה עשה רושם לא טוב. אבל כשהתחלתי לדבר איתה נוכחתי שהיא נערה נחמדה ואינטליגנטית מאוד מווארשה. מצאנו חבנה בינינו ובמשך זמן רב היינו ידידים. אותה קבוצה קטנה היתה תמיד מלוכדת בכל צעדיה. לאן שאנו הלכנו, היו הם קרובים. גם כאשר חצינו את הנגר ווייסרד', הם עברו בדיוק אחריו.

המקומות שבהם פעלנו אותה עת היו לא רחוקים מהעיר פארצ'ב, והנערות מסביב נקראו יערות פארצ'ב. זה היה יער גדול ועמוק בהרבה מכל היערות שבתוכם היינו לפני כן. כאשר הגיעה קבוצתנו מן הגדה השנייה של הווייסרד', לא היו אנשי מאושרים ביותר במצב החדש: הם לא היו רגילים לאנשים ועגלות ואף וכולנו הלכנו ברגל. לרוב הפרטיונים בסביבות האלה היו סוסים, עגלות ואף

מכוניות. אחדים מאנשינו רצו להשיג סוסים והם חזרו לאזורנו הקדום, על מנת לתחזים סוסים מכמה בעלי אחוזות. אני התנגדתי מאוד לרעיון הזה: הרגשתי את עצמי טוב יותר ביערות פארצ'ב מאשר במקומות הקדומים, אבל קבוצה גדולה מאנשינו הלכה. הם לקחו מבעלי-אחוזות אחד מיספר סוסים נאים מאוכספים ויצאו חזרה בכיוון אלינו. בדרכם, שוב על גדת הנחל וייפרו', היתה להם היתקלות קשה עם הגרמנים — הגרמנים ארבו להם שם, מכיוון שבעלי-האחוזות הודיע להם על האנשים. זה היה קרב מעציב מאוד. אבדו לנו שם אנשים רבים. זה היה אחד הקרבות הקשים שהיה לאנשינו. היו חילופי יריות במשך שעות. היו גם נקודות הראויות לציון של גבורה, כאשר דבוראצקי ופראנק בלייכמאן הצילו כמה אנשים תוך יריותיהם, ובלחימה שהיתה כמעט תיגרת-ידיים עם הגרמנים. שם אבדו לנו כשישה אנשים טובים; אחד מהם היה ולאדק, הנער שהעביר אותנו בסירה מעבר לנהר, וגם אטינגר.

כאשר חזרו אנשינו לאותם מקומות בגלל הסוסים, היתה להם גם דאגה נוספת: כמה מאנשינו השאירו את משפחותיהם וידידיהם מוסתרים אצל האיכרים; האנשים האלה היו נזקקים לעזרה בצורכי מזון ובלבוש, ולאחר שנמצאנו ימים אחדים באיזור פארצ'ב, נמנע מאנשינו לעזור להם.

כאן עלי לשוב קצת אחורה ולספר על קבוצת אנשים שהסתתרו אצל איכרים ולא נשארו בחיים. זאת היתה קבוצה גדולה, שהיתה מוסתרת בבית איכר. ביניהם היה מר רובינשטיין וכמה יהודים מלובלין, והיו שם גם כמה זוגות נשואים. האיכרית, שהיתה צרפתית, שמרה עליהם. היא היתה טובת מאוד אליהם ועזרה להם הרבה.

פעם הלכנו לבקר אצלם, מכיון שהיו למר רובינשטיין שני בנים ובת אצלנו. היינו יחד במשך כל היום. נודע לנו, שאחת הנערות מהקבוצה הזאת חלתה בטיפוס, והיא היתה הולה עד כדי כך, שלא ידעה מה היא עושה. אנשי הקבוצה אמרו לנו, כי הם חוששים שהנערה עזבה את הבית, ושהיא הלכה ל"סולטיס" של הסביבה — זהו כינוי ראש הכפר או המושל — ומאוחר יותר אכן נוכחנו, שהיא באמת סיפרה לראש הכפר, שאחד האיכרים מסתיר יהודים, והיא מסרה את שם המקום ואת שמות אנשיה. כל היום כולו שהינו בסביבת הבית, כי חששנו שהגרמנים יגיעו לשם. הם לא באו. יצאנו בשעה מאוחרת, והיינו כבר די מרוחקים כאשר ראינו אש, ותיארגו לעצמנו שהגרמנים באו ושרפו את הבית שבו היתה הקבוצה הזאת. במקרה כולם חזרו לבית, בהיותם משוכנעים — כמונו — שהגרמנים לא יבואו בלילה הזה! אבל אולי עקבו הגרמנים אחרינו, כל עוד היינו שם, והם לא רצו להיכנס בקרב. אולם כאשר ידעו שהקבוצה נמצאת לבדה — כי היה להם מודע מדויק מהנערה ההיא — הם שרפו את הבית על כל יושביו. בין אלה שנהרגו שם היה אבי משפחת רובינשטיין. במשפחתם היו דוד, סימור ובלומקט. סימור (סבר רובינשטיין) היה פצוע ונשאר, עם בלימקט, מוסתר בביתו של איכר. הוא לא היה מסוגל ללכת ולא היה במצב המאפשר הובלה. דוד ואשתו באו איתנו לגדה השנייה של הוויפרו'.

בגדה השנייה של הווייפרו, בסביבות הערים אוטרוב ולובארטוב, יצרו הפרסיונים כוח חדש וחזק יותר למלחמה בגרמנים. המצתה היה מייטק מוצ'אר, ודיימינו היה קולקת, שעליו כבר סיפרתי. גם בולק אלף, הלוחם היהודי מוראישת, היה שם, ומנהיגים יהודיים אחדים שהיו ידועים לפני המלחמה בעולם האמנות והספרות. קבוצתנו — של חיל ושלי — התקיימה עדיין כיחידה נפרדת, אבל התחלנו לשתף-פעולה עם האחרים במיבצעים שונים, מכיוון שהם הכירו את השטח ואנו נוקקנו להם לשם הדרכה מסביו.

המיבצע הגדול הראשון היה בקו הרכבת חלם-לובלין-וארשה. קבוצה אחת שלנו עם חיל הלכה אל נשר שעליו עברו פסי-הרכבת והניחה מוקשים; אלה היו מוקשים סדירים, שהגיעו לידינו בינתיים לאחר שהושלכו עם ציוד אחר ממטוסים רוסיים. לא עבר זמן רב עד שהגיעה רכבת והקטר התהפך לתוך המים, ישר מתחת לגשר, ועימו קבוצה שלימה של חיילים גרמניים שהיו בדרכם אל התחית. הגרמנים ספגו או אבידות כבדות מאוד.

באותו זמן הלכה קבוצה אחרת — אנשי ואני — למשימה מיוחדת נגד משאיות ומוניות בכביש ראשי. הלילה היה אפל, לא ראינו מאומה. אני זוכר שרכבתי על סוס לבן, והייתי בראש האנשים; אחרי-כך נמאסה עלי הרכיבה ומסרתי את הסוס לאיש אחר. המשכתי ללכת צעדים אחדים, ולפתע, כאילו נפלה זה עתה מהשמים, ראיתי משאית גדולה ניצבת על הכביש. עצרנו וכמעט הכול נעלמו מסביבי, שכבו לארץ וציפו לבאות. אני הייתי קרוב כל כך למשאית, עד שלא יכולתי עוד לזוז. כאשר הסתגלתי לחשיכה, ראיתי גרמני המכוון את רובהו ישר אלי! לא יכולתי לברוח ולא יכולתי לזוז! אמרתי לו לתת לי את הרובה ולא יאונה לו כל רע. והוא חרש לי אותו מיד, הוא לא נאבק ואף לא הוציא הנה. אז שאלתי אותו (דיברתי גרמנית): „מה העניינים? מדוע הם פה בכביש?“ הוא אמר שהם נתקעו שם. שהם ארבעה או חמישה אנשים, ואחדים הלכו לכפר קטן להזעיק עזרה; אינם יכולים לנוע; אינם יודעים מה לעשות. הוא ממש נדהם. בפנים עוד ישנו שלושה אנשים. אמרתי לו להעיר אותם מיד. גם הם לא ידעו מה קרה. הם התחילו לזוז באיטיות. אמרתי להם לזוז במהירות והם יצאו: אחד במדים שחורים של ס.ס. ושלושה אחרים במדים ירוקים של „ראפני.ס.ס.“ אשר בקרב הצבא. אנשי התקבצו מסביב והתחלנו הורסים את המשאית ונוטלים כמויות גדולות של תחמושת ורובים, ובמיוחד מצאנו שם רובים שהם לקחו מהחזית הרוסית: אלה היו רובים של עשר-יריות, שכמותם לא ראינו לפני-כן. היה להם גם מכשיר רדיו וציוד אחר. תרסנו את הכל. עבדנו כמעט כל הלילה במיבצע הזה. הגרמנים האחרים, שהלכו לכפר, ברחו בינתיים.

לקחנו עימנו את ארבעת הגרמנים האלה וחקרנו אותם: מאין באו? מה מצב החזית? הם אמרו שהחזית קרובה מאוד, ושהגרמנים מפסידים. ביניהם לבין עצמם לא היו אומרים זאת לעולם, אבל לנו אמרו זאת. נטלנו מהם את תעודותיהם, את המפות ואת כל המכשירים שהיו בידיהם. הלכנו איתם מבפר אל כפר במשך

שבוע בערך. האיכרים פחדו מאוד, כי הם חשבו שאם אנו מחזיקים בגרמנים האלה, יחפשו אותנו הגרמנים יותר מכרגיל.

לאחר ששוב הגענו אל חיל ואנשיו, החלטנו לעשות משהו עם הגרמנים. המצב באותו מועד היה גרוע מאוד — לא יכולנו להגיע אל המטה הראשי שלנו, כי מסביב היו גרמנים והיה או קשה מאוד להגיע אל אוסטרווב או אפילו לעקוף את העיר הזו. החלטנו לירות בגרמנים האלה ולא לסחוב אותם איתנו. נימקנו הית, שהם מעולם לא חסו על איש, ומדוע עלינו לחסו על חייהם? לאחר שהם היו איתנו שבוע בערך, ירינו בכולם. לפני-כן הם בכו והתחננו על חייהם, הבטיחו להילחם יחד איתנו ולעשות כל אשר נדרוש מהם. כעבור ימים אחדים מצאנו שוב דרך אל המטה הראשי שלנו. הפעם מצאנו שם יחד עם מייסד מוצ'אר, יהודי בשם זמסטה. זמסטה בא מעבר לנהר בוג' והוא היה איש ידוע לכול, אם כי לא כיהודי. שמו האמיתי היה סקרטיצקי; הוא היה מלכוד והיה קצין, ואפילו לפני המלחמה היה ידוע שם. כאשר באנו ודיווחנו להם על אותם ארבעה גרמנים, כעסו מאוד — חרה להם, שלא הבאנו אותם אליהם, מכיוון שהם רצו להיודע על מה שקורה בחזית, והם רצו להכנין לפי זה את הפעולות. אולם הדבר נעשה, והם בכל זאת היו מרוצים מתמיכתם של חבלה ברכבת הגדולה ומתפיסת המשאית וארבעת הגרמנים.

פעם כאשר יצאתי עם קבוצה של כעשרים איש כמשימה מיוחדת בכבישים הוטל עלינו לעצור את זרימת המכוניות והמשאיות שנהרו אל החזית. אחד הפרטיזנים שלנו, סוחר קורן, היה לנו מורה-דרך, כי הוא נולד בפארצ'ב והכיר את הדרכים. אבל במהלכנו היה עלי להחליפו, מכיוון שהוא לא ידע לאן הוא הולך. הטלתי את התפקיד על יוריק הולגמסקי.

ההליכה אל הדרכים היתה רבת-סכנות, מכיוון שהגרמנים החזיקו במקומות הקרובים לדרכים. אבל אנו הצלחנו במשימה, התחבאנו מאחורי העצים. הגיעה המשאית הראשונה, ואנו עצרנו אותה: הראשון שיצא, היה לונקה ספרקורן. הוא יצא עם רובתו האוטומאטי, אחריו אני עם קבוצה שלמה, ועצרנו את המשאית הוואת; לא היו שם גרמנים, אלא פולנים שסיפקו ויסקי, סיגריות ומיצרכים אחרים לגרמנים. הורדנו אותם מן הדרך והבאנו אותם אל מחננו, שהיה אז קאדינץ. הדרכים לקאדינץ לא היו נוחות ביותר למשאית, והיה עלינו לעבור לעגלת-סוסים. היו שם כמויות גדולות של סחורה, והיה עלינו להעביר את הכל וכמובן שזה נמשך זמן רב בעבודה קשה. בא בחור צעיר ואמר, שברצונו לעזור לנו, וכאשר סיפחנו אותו והתחלנו לדבר עימו, הוא התחיל לשאול אותנו יותר מדי שאלות. לכן לקחנו את הפולני הצעיר עימנו והבאנו אותו למטה הראשי בקאדינץ. שאלנו והקרנו אותו, ולבסוף נשבר הצער ואמר שנשלח בידי הגרמנים לעקוב אחרינו ולגלות את מיקומנו ואת מעשינו בקאדינץ. הוא מסר לנו שמות של איכרים שהיו קשורים איתו ושהיו מרגלים בשביל הגרמנים. מיד תפסנו את האיכרים. החקירות נמשכו יומיים. התברר לנו שהוא צדק: ואיכרים היו קשורים עם הגרמנים ומסרו להם מידע. רוב האיכרים קיבלו אצלנו מכות נאמנות. אבל לא יכולנו לשחרר את

הנער הזה, והיה עלינו לירות בו. הרכבנו בית-דין צבאי והחלט על גזר-דינו. עלי ועל פראנק בלייכמאן הוטל להוציא את גזר-הדין אל הפועל. אחרי שירינו בו, קברנו אותו מאחורי הבית שבו גרנו אז.

באותו זמן הגיעו בצניחה מרוסיה כשבעים קצינים פולניים במדים, שנשלחו מרוסיה לעזרת הפרטיונים. הם הביאו עימם הרבה כלי-נשק, תחמושת והוראות. ביניהם היו יהודים רבים, אבל הם לא הודחו לפנינו, מלבד שניים שאף שוחחו איתנו ושתי מקורבים אלינו ביותר. אחד מהם פגש את הנערה מכלגית והתאהב בה, והוא הלך איתה עד לרגע האחרון: רגליה היו חלשות מאוד ולא היה בכוחה ללכת איתנו; היא הלכה עם קבוצת קורציינסקי ונתרגה (בידי הגרמנים).

באותה תקופה יצאה קבוצה קטנה מאיתנו — ביחוד מתוך קבוצתו הישנה של חיל — אל כפר קטן, המוכר להם, ושם רצו לבלות, וכן רצו לבקש שם מיצורכי מזון; אינני זוכר בדיוק, בכל אופן היו שם אנשי A.K. הם תפסו את האנשים, ואחד מהם הוכה כל כך קשה, שנשאר שוכב ברחוב, מתבוסס בדמו, עד שכמה איכרים הביירו אותו ותביאו אותו אלינו. זאת היתה בעיה קשה, כי לא היו לנו רופאים. שמו של המוכה היה לובת. הטלתי את תפקיד השמירה והטיפול בו על האנקה. הוא היה חולה בלתי-סבילי מאוד ושפוע קשה מאוד, והאנקה עשתה למענו ככל יכולתה. היא טיפלה בו עד לרגע האחרון בעצמה, בתוך היער, והיא נשארה איתו עד סוף המלחמה. אז מצאנו את שניהם ביער, כמעט ללא הכרה. היא היתה חשופה ולא אכלה כמשך כמה ימים. מיד עם גמר המלחמה הבאנו אותם לרופא ולקחנו אותם עימנו ללובלין.

כעבור זמן לא רב היתה האנקה בלובלין פעילה מאוד. היא קיבלה משרה טובה מאוד. היא היתה אינטליגנטית, והיא עבדה בהנהלת העירייה בלובלין. עתה היא בישראל, נשואת, ויש לה בת.

X שם, מסביב לאוסטרוב, היו קבוצות פרטיונים רבות, לא פולנים בלבד אלא גם רוסים. זה היה בסיס צבאי. הגרמנים חששו להגיע לסביבה. הם אפילו תלו שלטי אזהרה בפני פרטיונים, בגבולות יערות פארצ'ב.

ביערות פארצ'ב התארגנה קבוצה רשמית יהודית בפיקודו של חיל, ואני הייתי סגנו. אבל למעשה היינו שתי קבוצות יהודיות, וחשבנו שזה טוב כך, שניטיב כך לעשות את המוטל עלינו האנו נדחוק למטה הראשי על כל מיבצעינו, ונקבל גם הוראות. התארגנו כחיילים, לפלוגות ומחלקות, וכמה מאנשינו נקבעו להיות מסקרי מחלקות — כמו בלייכמאן, דבוראצקי ואחרים; התחלנו בתירגול ובאימונים, מכיוון שרוב אנשינו באו מכפרי הסביבה והיא ומעולם לא נחזיקו ברובים, לא ידעו להתנהג כחיילים ולא ידעו מישמעת.

קיבלנו גם נערות לשתי הקבוצות שלנו. לכל יחידה קטנה צורפה נערה או שתיים, שעזרו בבישול ובשמירה על הסדר במקומות-הבסיס. בכל מקום נשארו שבועות אחדים, ומכל מיבצע חזרנו לבסיס הזה שלנו. לאחדות מהנערות היו גם רובים, אך לא לכולן. צסקה וסנצ'ה בישלו ודאגו לסדר, לרוזקה ולדורה היו כלי-

נשק. עד אז היה ציור האנשים בנשק עניין גדול אצלנו. לא לכל אחד היה רובה, אבל לכל איש היה במה ללחום. אילו היו לנו כלי-נשק די הצורך, היו נשארים הרבה יותר מבני בחיים והיו משהתפיים במלחמתנו. רק מאוחר יותר באו מטוסים רוסיים רבים והשליכו נשק ואף צורכי מזון בשבילנו.

הפיקוד הפולני של ה-A.I. למד שאפשר לסמוך על קבוצותינו ועל אנשינו. לכל משימה מיוחדת, לכל מביצע מיוחד, שלחו במיוחד אותנו.

פעם הגיעו אנשים ידועים, מנהיגיה של המחתרת השמאלית בפולין, כמו אוסובה-מוראבסקי, האנמאן, ספיחאלסקי ועוד, שעתידים היו להיות בין חברי הממשלה של פולין — והיה עליהם לנסוע למוסקבה ולהשתתף שם בחתימת הסכם ומצ'אר קראו לי והטילו עלי לשלוח אנשים אחדים כליווי לאישים אלה. שלחתי את פראנק בלייכמאן, ז'לאזני-איוונברג, ולאדק מורל ועוד אחרים (שאת שמותיהם איני זוכר) והם ליוו את חברי-הממשלה לעתיד מעבר לגר בוג אל מטוס רוסי שהמתין להם שם והטיס אותם למוסקבה. — זה לא היה כל כך קל, מכיוון שהגרמנים ארבו עלי-יד הבוג, וכל מי שהצליח לעבור, היה ברי-מול. בהמשך דרכם, בעברו השני של הבוג, נתקלו האנשים בקבוצה של גרמנים והונגארים שנלחמו בצד הגרמנים. התפתח קרב קצר, אך עקוב מדם. רבים מההונגארים והם נהרגו, ובצידנו נהרגו רוסיים אחדים. אבל הם המשיכו במשימתם והביאו את האנשים אל מטוסם, ואלה הגיעו למוסקבה.

באותו זמן מצאנו אנשים רבים שנמלטו ממחנות שונים שאותם הקימו הגרמנים מסביב ללובלין. אחד המחנות החשובים היה מחנה סוכיבור: שם היו מרוכזים יהודים רבים מגרמניה, צרפת, הולאנד, בלגיה ורוסיה, והם התקוטטו וברחו. היתה גם התקוטטות בטרבניק, שם נהרגו רוב המתקוטטים, אבל אחדים הגיעו אל קבוצות הפרטיזנים שלנו והיו איתנו. בחלקם הם לא ידעו פולנית; הם דיברו גרמנית בלבד. אחדים מהם דיברו צרפתית, והצרפתים למדו במהרה כמה מלים פולניות. ביניהם היתה גם נערה נאה מאוד מהולאנד.

באותה עת היה אצלנו מיקרה. כאשר קבוצה פולנית של פרטיזנים תפסה זוג אחד באוסטרוב והביאה אותו לבסיסנו, באומרים שאלה הם מרגלים. חשקפתי מבעד לחלון וראיתי קבוצת פרטיזנים פולניים המובילים את הזוג הזה להוצאה-לתורג. כאשר יצאתי והתקרבותי, ראיתי שהם היו זוג יהודי — יוסף ציגוביץ' ואשתו. ציגוביץ' היה איתי במחנה של ליפובה 7 כשבוי-מלחמה. הוא לבש מדים של חייל פולני. והפולנים, הפרטיזנים, אמרו שהוא מרגל ושמצאור אותו מוסתר אצל איכר באוסטרוב. הלכתי למוצ'אר ושוחחתי איתו, אמרתי לו שאני מקבל את האחריות עליו ושאינן לירות בו — כי גזר-הדין היה כבר מוכן, ועמדו לירות בהם. וכך הצלתי אותם והבאתי אותם אל קבוצתנו ושם היו עד הסיף. ציגוביץ' הוא כיום בישראל, בחיפה.

נוסף לקבוצות הסדירות של הלוחמים היתה לנו גם קבוצה שלא היה בכוחה להילחם: נשים קשישות יותר והילדים, שחשבתו בעמקי יער פארצ'ב. המקום היה ידוע בשם אחורית, אך קראו לו "תבור". שם היו אנשים רבים והם חיכו תמיד לעזרה מצידו או מצד הצעירים שביניהם, שיצאו לאסוף בשבילם צורכי-מוון וגם לבוש. הם מנו מאה עד מאה וחמישים נפש.

אל חיל הגיעה תלונה מהאיכרים שבאיזור, שצעירים מהקבוצה היתה עשו דבר שלא ייעשה: הם אספו או גנבו משהו מהאיכרים האלה; זה לא מצא חן בעיני האיכרים והם באו להתאונן. רוב האנשים האלה היו מסביבות פארצ'ב וחיל הכיר את רובם אישית, ולא היה נעים לו לדבר אליהם בענין זה; לכן הוא ביקש אותי, שהייתי זר בסביבה, ללכת אליהם ולדבר אליהם, וגם להזהיר אותם לבל להסתכסך עם האיכרים, כי בנפשם הדבר!

יצאתי לשם עם אחדים מהבחורים שלי, רכובים על סוסים, ובאנו למקום שהיה עמוק בתוך יער פארצ'ב, רחוק מכל מקום אחר; בדרך היה עלינו לצלוח נהר, ולבסוף הגענו למקום שמעולם לא ראיתי כמותו! נדהמתי! האנשים שם היו ערומים למחצה, משכבם היה קש בלא שמיכות, הכול בחוץ — הן בגשם והן בשמש. היו להם הרבה מדורות בחוץ והם ביטלו להם ארוחת כלשהי.

אספתי את כולם ודיברתי אליהם; הסברתי את המצב הכללי, ואמרתי להם להתנהג בהתאם למצב ולחכות: נראה כיצד תתפתח המלחמה; יש מחנות-ריכוז שבהם הורגים, מוטב להם להישאר פה ב"תבור" ולחכות, שאנו נביא להם את המצרכים, ומוטב שלא ייצאו בעצמם לחפש מזון אצל האיכרים. כי האיכרים מכירים אותנו, ולאן שאנו פונים, עוזרים לנו ונותנים לנו מזון.

הימים היו קרובים לתורש מאי 1944. התאריך זכור לי בדיוק, מכיוון שביום אחד במאי 1944 עמד לבוא אלינו רולה זימירסקי, ראש כל הפרסיונים של ה"א.ל.ה" (הצבא העממי) ועשינו הכנות ליום הזה. תוכננו את כל איכרי הסביבה לבוא עימנו למקום האסופה, ששם ינאם רולה זימירסקי ויפגש עם כולנו.

כאשר הגיע רולה זימירסקי, הוא מצא אותנו מוכנים. אפילו היה לנו עיתון-קיר שהיו בו מאמרים שונים — אני זוכר, שאני כתבתי על זכויות הנשים, מכיוון שהיו לנו קבוצות לוחמים שלא קיבלו ברצון נערות לשירותיהן, ולנערות היהודיות שלנו לא היה לאן ללכת; כתבתי עליהן, שיש לתן אותה זכות כמו לגברים. באו גם רבים מהאיכרים המדוממים מכל הסביבות של אוסטרוב ופארצ'ב, והאוינו לנאומי. אז הופיע מטוס גרמני, הנמדד טוס באיטיות מעלינו, והטיס סקר אותנו אולם לא ירה ולא הפריע את הגיגתנו.

רולה זימירסקי התעניין בכל, ובמיוחד בקבוצה היהודית. הוא בא אלינו ולחץ את ידי כולנו, במיוחד את ידי הנערות, הוא שאל מאין באו וכיצד הן מסתדרות, מה שלום משפחותיהן. הוא היה באמת נחמד אלינו. היה עימו צילם והוא צילם תמונות רבות. הוא אמר לנו להציג קרב, ועשינו זאת והצילם צילם אצלנו תמונות רבות, ביחד עם חיל ואיתי.

למחרת היום פירסם רולה זימירסקי פקודת-יום. הוא העלה בדרגה ארבעה או חמישה קצינים מבחורינו היהודים: חיל הועלה לדרגת סגן, וכן גם אני. לדרגת סגן הועלו גם דבוראצקי ופראנק בלייכמאן. אחרים הועלו לדרגת סמל ולדרגות נמוכות אחרות.

רולה זימירסקי שהה איתנו ימים אחדים. הוא קרא לאסיפה את כל הקצינים מכל הקבוצות — פולנים ושאינם פולנים — וסיפר לנו שהרוסים קרובים מאוד, ושכמעט אין אפשרות שנישאר באיזור הזה; עלינו לשוב אל הוויסלה, מכיוון שהגרמנים — כאשר ישובו לשם — ירססו את היער בירייה בכל הסביבה, ואיש לא יישאר בחיים. חיל וקבוצתנו לא שמחו לעזוב את המקום. נצטוונו לשוב לאיזור שבו היינו לפי כן — מסביב ליער קלובייצקי בגארוב — והיכרנו את הפולנים שם: הם לא היו טובים.

כאשר ניתנה הפקודה, קיבל זמסטה את הפיקוד יחד עם מוצ'אר ובולק שלף, והכול התכוננו לנוע חזרה אל מרכזה של פולין.

היה לנו דיון פנימי עם חיל ואנשינו, ואיכשהו היתה לנו תחושה, כי עלינו לחישאר במקום — נמצא לנו מקומות-סתר — ובסיכום הסברנו לרולה זימירסקי וכן לזמסטה, שאנו נהיה מעין חיל-המאסף של הפרטיזנים הנעים חזרה. הם הסכימו עימנו. חיל ואני וכמאה מאנשינו נשארו ביערות פארצ'ב. רולה זימירסקי עצמו עזב, בכיוון בלתי-ידוע.

לקבוצת אנשינו, שעברה לגדתו השניה של הנהר וייפר'ה היו קשיים גדולים. למחרת צאתם מבסיסנו נתקלו בגרמנים בכפר דומברוכה. שם היה להם קרב קשה. אולם הקבוצה היתה גדולה למדי — עם כל הרוסים והפולנים — וכעבור זמן קצר נסוגו הגרמנים משם, כדי לחכות להזדמנות אחרת. הם עקבו אחר כל תנועותיהן של קבוצות הפרטיזנים. בכל כפר וכפר שיתפו הפולנים פעולה עם הגרמנים ומסרו להם על כל תנועות הקבוצות. כך נותר להם זמן להתארגן, וכאשר הגיעו הקבוצות לסביבת הכפר הקטן רומבלוב, באו הגרמנים עם מטוסים וטנקים, עם צבא גדול של חיל רגלים, ופתחו במלחמה נגד הפרטיזנים. מצבם של הפרטיזנים היה גרוע, כי במקום שנמצאו בו לא היו יערות, אלא רק גבעות נמוכות שמהן הסיבו אש.

עלי להסביר ולהבהיר משהו בעניין הזה: כאשר ציווה רולה זימירסקי, שעל הפרטיזנים לנוע חזרה אל הוויסלה, הלכו איתם רוב הקבוצות הפולניות, קבוצות רוסיות ואחדים מחבורינו היהודים. רובם היו מקבוצתי הישנה — שאיתה לחמתי קודם לכן — מכיוון שהם תכירו את האיזור, ולכן הם גדרשו שם. הקרב נמשך יום תמים. אנשינו ערכו התקפות נגד בשדה ששם היו הגרמנים, ולחמו כמעט פנים-אל-פנים. אחדים מאנשינו — היהודים — נהרגו, ואחדים נפצעו, וביניהם, אם איני טועה, היה מיקולאי בריון. את תיאור הפרטים המדויקים של הקרב הזה אשאיר לחברים אחרים, שעמדו בו בעצמם.

עם רדת הלילה התאספו הכול, וניתנה תוראה מפי מוצ'אר, זמסטה ובולק

אלף: איש איש ירוץ ויחפש לעצמו מוצא ומקום; יש להתפזר ולפרוץ דרך הכיתור הגרמני. כך יצאו מוצ'אר ובולק אלף עם קבוצת של פולנים; הרוסים עם מפקדיהם עברו ליערות יאנובסקי. הם רצו בכל הכיוונים. לא פגשתם עד סוף המלחמה.

ומסטה, עם רוב היהודים שהיו שם, רצה לשוב למקום הקודם, בידעו שעדיין נמצא שם חיל עם קבוצתו; רוב האנשים עברו את הדרך; אינני חושב שמישהו מאנשיו נהרג או נפצע באותו לילה.

בדרכו חזרה היתה לומסטה ולאנשיו היתקלות עם הגרמנים. הגרמנים באו עם ארטילריה ועם טאנקים, ולומסטה לא היה מוכן לכך. בבוקר, בעת שהתגלת, כבשו הגרמנים את הכפר שבו היה עם אנשיו, ופתחו בירייה. הוא רץ החוצה באמצע הגילוח ונהרג בו ברגע. היו עימו שם ירוק הולומסקי ורוזקה; הם סיפרו לי כיצד זה קרה.

כעבור ימים אחדים הגיעו אל אזורנו. הראשונה שאותה ראיתי, היתה האנקה; אחריה בא מאטרוס ואחר-כך קבוצות של חמישה עד עשרה אנשים יחד, והם היו מאושרים שהגיעו אלינו וניתן להם לנוח מעט אצלנו.

לאחר שעזבה כל הקבוצה של ה-A.L. (הצבא העממי), התחיל אירגון A.K. משתלט על כל הסביבה, לאחר שכבר היה חזק באיזור הסמוך. הם שיגרו אלינו מכתב שבו תודיעו לנו כי עלינו למסור להם את נשקנו ואם לאו — יתייחסו אלינו כאל כנופיית פושעים ויהרגו אותנו. ידענו מנסיוננו, שאנשי A.K. אינם טובים, במיוחד כלפי יהודים.

מצאנו קבוצה של רוסים אשר הגיעה אז לסביבה, וניגשנו מיד למפקד הקבוצה הרוסית הנכבד באראנובסקי. מאוחר יותר נוכחתי, שהוא יהודי מהונגאריה, חיל, אגו ובחור ששמו רובינשטיין — שהיה מגיעו וארשה — הלכנו לפגוש את באראנובסקי. בדרך חלף מטוס הגנמ"ד טוס מעלינו — ואנו היינו רכובים על סוסים — היה עלינו לעזוב את הסוסים ולרוץ לתוך היער, כי התחילו יורים. לאחר שנעלם המטוס מעינינו לקחנו את הסוסים ורכבנו אל באראנובסקי.

באראנובסקי היה איש נמרץ-קומה ושמן, היתה עימו אשה וברשותו היתה ציפור הדומה לתוכי. הוא קיבל אותנו יפה מאוד. אפילו הגיש לנו קאוויאר שהביא עמו מרוסיה, כי הוא הגיע כצנחן עם קבוצה שלמה לאזורנו, כפי שנודע לנו. באראנובסקי שטח מאוד לפגישתנו, והוא אמר לנו לבוא עם קבוצתנו מיד אליו.

באנו בדרך נאה ביותר. כמעט כולנו רכבנו על סוסים, ובידינו רובים ומכונות-ירייה. היה לנו מראה של קבוצה מאורגנת היטב. הוא היה מאושר מאוד לראותנו וחילק אותנו מיד בין חייליו בקבוצות הקיימות שם. הוא לא רצה בקיומה של קבוצה יהודית נפרדת, כי זה היה בסתירה לרעיונותיו. פולנים, רוסים ויהודים היו אמורים לפעול יחד, ללא הפרדה לאומית. אך הוא חיבב אותנו מאוד ודאג, שלא יאונה לנו כל רע.

מסביבנו היו אנשים רבים של אירגון A.K. והוא לא רצה לשלוח אותנו לשום משימה, אפילו לא השגת מזון, מכיוון שחשש שהם יהרגו אותנו. אם יצאנו, היינו תמיד בחור קבוצה מעורבת עם רוסים או פולנים, שגם הם היו מאנשיו, ופעלנו יחד איתם.

פעם הוא קרא לחיל ולי ואמר לנו שהיה רוצה לשגר שליחים למוסקבה. היו בידו תעודות חשובות מאוד, שהייב היה לשלוח אותן לרוסיה, והוא לא רצה למסור אותן בידי איש מאנשיו; הוא סמך עלינו. הוחלט לשלוח למוסקבה את חיל ואת רובינשטיין שהגיע אלינו מגיטו וארשה. נפרדנו, והם יצאו עם עשרים רוסים ופולני אחד, שתדריך אותם — שהיה אמור להכיר את הסביבה, את הדרך ואת הנהר בוג: כיצד לצלוח אותו, כי היו מקומות מסויימים ששם היה הבוג רדוד מאוד וניתן היה לעבור שם, אך צריך היה להכיר את המקומות.

לגרמנים נודע על קבוצתנו עם באראנובסקי והם שלחו בתחילה מטוסים; הם פתחו באש אל מקומות המגורים שלנו, וכמה אנשים מאיוור המחנה הקיצוני ניצלו מפציעה או ממוות, כאשר אוחליהם ובגדיהם קלטו את היריות.

בבוקר למחרת הקיפו הגרמנים את הכפר וולה ורשצינסקה ופתחו בהתקפה עלינו. היינו מוכנים, אולם לא יכולנו להתחזק מעמד זמן רב בשטח פתוח; זהו עלינו להיכנס אל היער הסמוך, ושם יכולנו להתנגד להם ביתר עוז.

אני עם אנשי מקבוצת A.L. הייתי מוצב בשדות, וראיתי שבאראנובסקי ואנשיו נצו בהמשך הזמן מן השדות אל תוך היערות, ואני הייתי כמעט האחרון. הגרמנים היו כמעט על ידי כאשר רצתי אל תוך היער.

ביער תפסנו עמדה והחילוננו משיבים אש. הגרמנים באו במטוסים קטנים ונהגו, אולי כדי לאסוף אחדים מחייליהם הפצועים. אחד מהם הנמיד טוס ישר מעלינו, ואחד מאנשי שהיה לו כלי-נשק אנטי-טנקי שהגיע אלינו ממסלוח אווירי רוסי, ירה ופגע במטוס הקטן, שירד קרוב מאוד אלינו. הגרמנים ירו אלינו באש ארטילרית. מנו אחד עץ בסמוך אלי — הייתי מאחורי עץ עבה מאוד שלפניו היה שטח-מים קטן. אחד מהפגזים האלה נפל למים ולא התפוצץ; אחרת לא הייתי נשאר בחיים.

לאחר קרב שנמשך יום שלם, בא הלילה ונוכחנו לדעת, לשמחתנו הרבה, שהגרמנים נטשו את המקום. חילקנו את היחידה, התרחקתי מאוד עם קבוצה קטנה, וכאשר חזרנו, לא פגשנו איש מאנשינו.

באראנובסקי עם קבוצת אנשים הלכו בדרך אחת; אני הלכתי בדרך אחרת. בלילה הגעתי לעיר קטנה, ששמה קודניץ. המקום היה ידוע לנו, מכיוון שרבים מאנשינו זכו שם למגורים ולעזרה. לפנינו היה באיזור הכפרי הזה חיל, והוא עבר כמעט אותם הרברים כמונו, אבל היו לו יותר בעיות עם רוסים שהצליחו לברוח מן השבי. היו בסביבה הזאת שבויים כאלה לשעבר, במספר ניכר, הם התארגנו והיו פרטיזנים. אבל בהתחלה הם היו כשוודי-דרכים — הם רצחו ושדדו אנשים ובמיוחד יהודים, אותם הרגו ושדדו את כל שהיה להם — עד שהגיע קצין ושמו פיודור. הוא אירגן את האנשים והביא את המצב באיוור לרגיעה.

בזמן שאנו נלחמנו בווליה ורשצינסקה, יצאו חיל, רובינשטיין וכעשרים רוסים למסקבה. לאחר דרך של יסיונות הגיעו אל הגור כוג, אותו היו אמורים לצלות. בגדה השנייה המתין להם ממש, עם רדת הלילה חלץ בראשם איש פולני שהכיר את הסביבה ושידע, היכן לעבור בגור. הוא נכנס למים והתחיל לנוע. אחריו הלך רובינשטיין, שפתח מיד בצעקות, כי הוא ראה שהמים היו עמוקים מאוד, והוא ראה את האיש הפולני לפניו נגרף עלידי גל גבוה, והוא נוכח שאף לו אין סיכוי לשוב — הוא פתח בצעקות וניסה להציל את עצמו בשחייה, אולם לא הספיק: הגרמנים היו שם, ארבו מוסתרים בתוך בונקרים. הם פתחו באש מכל הצדדים. חיל החזק את הנפירות המשובים ביותר מוסתרים על גופו, והוא עם עשרים הרוסים נסוגו משם מיד. הם נתקלו בנו בדיוק ביום שבו עמדנו בקרב בווליה ורשצינסקה, ובכנסנו יחד לתוך היער. הקרב היה קשה מאוד, ועל כן חזר חיל וכמה מאנשינו לאחד הכפרים ונשארו שם למשך ימים מספר.

למחרת היום הלכתי למקום המחבוא של באראנובסקי בתוך היער, וביררנו את המצב. הוא אמר, שעליו להסתתר עתה ביער, מכיוון שהגרמנים חרים אחר קבוצתו, והוא לא התכוון לצאת עד שהמצב יתבהר.

בינתיים הקימה הקבוצה הפולנית A.L. משט ראשי ביערות פארציב ואנחנו חזרנו להיות תחת פיקוד ה-A.L.

קבוצתנו היתה אז מאורגנת בצורה כזו: חיל היה המפקד, אני הייתי סגנו. היו שתי מחלקות — אחת בפיקודו של פראנק והשנייה בפיקודו של דבוראצקי. יצאנו בכל בוקר לתרגילים. היינו חיילים ממש.

רוסים אחדים שהיו באותה סביבה יצאו פעם ואננו גברת זקנה בלילה. למחרת באה הגברת הזקנה בוכיה אל הקולונל, סיפרה לו את המעשה וזיהתה את שני הרוסים. היא זיהתה אשה כבת 70. הקולונל חקר את שני הרוסים, ולאחר שהתברר לו שהאשה דיברה אמת, הוא ביקש מתנדבים לירות בשני האנשים. הוא קרא לכל החיילים לצאת מתבתים, להתאסף ולצפות בהוצאה להורג. הוא חיפש מתנדבים ואיש לא התנדב, פרט לגרמני אחד שהיה בינינו, יאנק שמו.

זה סיפורו המיוחד:

יאנק היה צ'כוסלובאקי שעבד בעת המלחמה בשביל הגרמנים. הם גייסו אותו לצבא, ואני חושב שהוא עבד בשביל ה-ס.ס. בשנת 1944, דומני שהיה זה באפריל, הוא בא מרצונו, יחד עם נערה, מצוייד ברובה; הוא ברח מהגרמנים ומסר את עצמו לפרטיזנים. היו לנו עוד מקרים כאלה, אבל רובם הוצאו להורג, למרות שבאו מרצונם. אך ליאנק שיחק המזל, כי הוא היה צ'כוסלובאקי ועשה רושם אמין יותר מהאחרים.

אותו יאנק התנדב לירות בשני הרוסים. הקולונל אסף את הכול למיסדר — והיה עלינו לצפות בהוצאה להורג. גם הגברת הזקנה נצטוותה לבוא ולחזות בהוצאה להורג. היא התרגזה ובכתה, כי היא לא האמינה שיתרגו אותם בשל כך. יאנק החזיק במכונת-הירייה שלו וירה בשניהם. לפני כן הם בכו והתחננו, אך

ללא תועיל, כי הקולונל היה איש מחמיר מאוד והוא רצה להראות, שמישמעת קודמת לכול, למען לא יישנה המעשה.

בחזית התקרנו הרוסים והגרמנים התקרבו אלינו. ציפינו לגרמנים רבים. היה עלינו לניע ממקום אל מקום. כאשר הגיעו גרמנים למקומנו, היה עלינו להסלק משם, כי בשבילנו היה קשה להילחם בשטח פתוח. יאנק הצ'כוסלובאקי יצא עם כמה פולנים ואחדים מאנשינו למשימה מיוחדת, לפיצוץ רכבות. הם הניחו מוקשים וציפו לרכבות. וכרגיל עפה הרכבת לשמים והתרסקה לחתיכות. הפעם היתה זאת רכבת שהובילה חיילים אל החזית. הם פתחו באש שטאלה רימונה, לא ידעו מה קרה, ויאנק התערב ביניהם, לבוש במדים של ס.ס., נשא מבוגת-ירייה והרג בהם בכל הכיוונים. אחזה בהם בחלה כזאת, עד כי פתחו במנוסה ואז נחרנו בידי אנשינו. הגרמנים ידעו על הפרטיונים, ולכן הם תפסו מסביב ליערות פארציב כל כפר וכל תחנה, ולנו נותר מקום רק בתוך היער. במשך יום תמים שהו מסביב, לא נעו, ציפו למשהו. ואנו לא יכולנו לצאת ולהביא מזון או אפילו מים.

בטרם השתלטו על אוסטרוו — עיירה, ששם היה המטה שלנו — נשלחה קבוצה מאיתנו (יהודים בלבד, והמפקד היה דבוראצקי) לעיבורה של אוסטרוו, על-מנת לא להגיע לגרמנים להיכנס, או להיכנס בקרב איתם. הקבוצה הזאת נשלחה בפקודתו של ראש המטה החדש, גזיג'ו' קורצ'ינסקי, שאך זה הגיע אלינו ושהתליף את הקולונל שהוזכר קודם לכן. גזיג'ו' קורצ'ינסקי היה לוחם מחולל, אבל איך-שהוא הרגשנו שהוא לא חיבב יהודים. שמענו עליו סיפורים שונים שהוא היה לפני-כן ביערות יאנובסקי ושהוא לחם במלחמת ספרד. שמועות אלו: „למקום שהוא בא, באים גם הגרמנים“, וזה היה המצב. לקבוצתנו, עם דבוראצקי, היתה היתקלות קצרה עם הגרמנים. הגרמנים באו עם ארטילריה וטאנקים, ולא היה לנו כל סיכוי להחזיק מעמד, אפילו למשך דקות אחדות. וגם האיכרים מכפרי הסביבה באו במרדצה ושאלו, מדוע יוצאים היהודים ללחום שם בגרמנים. קורצ'ינסקי אמר להם, שהוא סומך על היהודים — ולכן הוא שלח אותם לשם. אבל לנו היה רושם אחר: שהוא רצה לקוטם את האיכרים נגדנו — האיכרים לא רצו, שגילחם שם, מכיוון שהגרמנים היו באים ושורפים את כפריהם בשל התנגדות המזוינת.

במשך יומיים היינו מבוחרים ואיש לא יכול לצאת. בחרנו את המצב עם קורצ'ינסקי ונדברנו להיפגש עימו למחרת היום, על מנת לפרוץ את הכיתור. למחרת היום, כאשר באתי עם חיל לשוחח איתו על התוכנית, הוא וכל קבוצתו לא היו שם עוד. אוי תחלטנו בעצמנו, לפרוץ בלילה את הכיתור הגרמני. זה היה רגע גורלי: לא ידענו מה צפוי לנו, כי כמעט ולא היה סיכוי שכולנו נעבור. יצאנו במערך מיוחד: בשורה עורפית, במרחק-מה בין איש לרעהו, והתקרבו מאוד אל הקווים הגרמניים. הגרמנים שמעו אותנו באים ופתחו באש ממבוגות-ירייה ומארטילריה: היה עלינו לעצור! שבנו והעמקנו ביער. איש לא נפגע.

שניים או שלושה מאנשינו הצליחו לעבור דרך הקווים הגרמניים לצד השני. זה התברר לנו מאוחר יותר.

מצבנו היה קשה וחיינו ליום הבא, כדי לשוב ולנסות. היינו שלושה ימים בלא מזון כמעט, ואני עצמי שתיתי מים משלוליות, והמצב היה אף מסוכן לבריאותנו. למחרת ניסינו שוב לפרוץ. התפעם הלכנו ישר. לא היו יריות ולא קרב. קרה גם! הגרמנים נעלמו. אני חושב, שהחזית הלכה והתקרבה, והיה על הגרמנים להסתלק ולהניח לנו.

הלכנו אל הכפר הסמוך. הם נתנו לנו לאכול. חששנו לאכול יותר מדי. רעבנו במשך שלושה ימים ולכן השגחתי שאיש לא יאכל יתר על המידה. הם נתנו לנו חלב ולחם.

באותו לילה הלכנו אל הכפר שלנו, קאדיגן, ושם שהינו יום או יומיים. למחרת היום ראינו, שהאיכרים מגרשים את בהמותיהם אל חשדות ואל היער. שאלנו לסיבה, הם אמרו, שהגרמנים נמצאים בסביבה ושהם אוספים ככל שהם מצליחים — פרות וסוסים — מכיוון שהם נסוגים, והם לוקחים איתם ככל שיכולים לקחת. ובאמת היו גרמנים בסביבה, כשודדים בלתי מאורגנים. כאשר ראינו זאת, יצאנו גם אנו לשדה. בילינו את כל הלילה בשדה, ולעולם לא נשכח את הלילה ההוא. מכיוון שאחריי הצהריים התחיל ורזף, שהתפתח לגשם כבד, ונרטבנו עד היסוד. לא היה לנו מחסה כלשהו, מסביבנו היו שדות חישת, עשב ושיחים גמורים. למחרת בבוקר רצינו ללכת לביתו של איכר כלשהו ולהתייבש, אבל זה לא היה אפשרי. הגרמנים היו מסביב. עברנו למקום אחר, שבו היו מעט יותר שיחים, ונערכנו למקרה שהגרמנים יתקיפו אותנו. היה זה מקום גרוע מאוד, אבל לא היתה ברירה. שכבנו בלי גע ועפינו לבאות. הגרמנים התחילו מגיעים. היינו סמוכים אל הכביש, אך איש לא יכול היה להבחין בנו משם. הגרמנים באו עם טאנקים, ארטילריה, על נבי סוסים, גם כרגל — אך הם היו עדיין מאורגנים, והם נסוגו בצורה מסודרת. זה היה בערך ביולי 1944. החיטה היתה גבוהה והכול היה ירוק, והיתה אפשרות להתחבא ולא להיראות. כך צפינו בגרמנים שעברו על פנינו. הם לא הסתכלו אלינו — היו להם עניינים אחרים להגות בהם. נבהלנו באמת! תנה ראינו את קץ המלחמה, וכינתיים (כך דימינו) עומד לבוא עלינו הקץ.

במשך כל היום נעו הגרמנים סביבנו, כאילו לא יהיה לזה סוף; ועלינו היה לשכב בשקט. לפתע שמענו כמה יריות, הן הלכו וחכפו וגברו. התחלנו חוששים, שהיריות מכונות אלינו, ואחדים מאנשינו התחילו לגרש מבין השיחים אל תוך שדה החיטה. אך הגרמנים לא חשבו עלינו. הם נתקלו בקבוצה רוסית שבאה לקראתם: אם אינני טועה, היתה זאת קבוצתו של באראנובסקי, והיו חילופי יריות. אחרייכן נוכחנו, שהגרמנים הרסו טאנקים אחדים משלהם, כדי לא להשאיר אותם שלמים מאחריהם.

בחמש או שש לפנות ערב הסתיים הכול. הגרמנים עזבו. קמנו והתחלנו זזים. עצרנו לא רחוק מאחד הכפרים וישבנו על הארץ, לא ידענו מה עלינו

לעשות. פתאום צץ לפנינו איכר ישיש, בעל וקן לבן, ואמר: „למה אתם יושבים כאן? הרוסים נמצאים בכפר הסמוך, הם באים ישר הנה ואתם חוששיים". איש לא יוכל לתאר או להביע במלים, את אשר הרגשנו ברגע זה. התחלנו מקפצים, צועקים וצוחקים, וכמעט התחלנו רצים בכיוון לכפר, שבו היו הרוסים. הרוסים ראו קבוצת אנשים רצים ופתחו באש — הם ירו לעברנו באש כבדה מאוד. היה עלינו לעצור, לשכב ולהמתין. החלטנו לשגר שניים או שלושה מבחורינו: ילכו אל הרוסים ויגידו להם שאנחנו פרטיונים, ושלא יירו אלינו.

שלחנו שלושה מבחורינו. אני זוכר עדיין את שמותיהם של יורק פומרנץ ויוזיק מפלישבצה; את שמו של השלישי איני זוכר. הם עלו על סוסים ורכבו אל הרוסים. כאשר ראו הרוסים שלושה אנשים בלבד, הם הפסיקו את האש והניחו להם להתקרב. אנשינו הסבירו להם, והם שבו תיכף ולקחו אותנו לכפר. שם הכפר היה זאלישצ'ה, כפר הולדתו של אחד הפרטיונים שלנו; כמעט כל בני משפחתו היו ביערות, האב ובניו היו עיסמו. שםם היה תולומסקי.

זה היה המצב: היינו חופשיים, חופשיים ללכת לכל מקום, חופשיים מהגרמנים. אבל לאן יכולנו או ללכת? האיכרים דאגו למוגנותינו ושמחו לחלוק איתנו את החופש. נשארנו שם יום-יומיים. הרוסים — הקצינים שביניהם — שאחריהם מהם היו יהודים, קראו לנו אליהם. גם הם שמחו איתנו, אם כי לא ידעו בעצמם, מה בידם לעשות למעננו — מלחמתם לא נסתיימה עדיין. אחרי-כן עזבו את המקום ועזבו אותנו לנפשנו.

גודע לנו, שרוב הפרטיונים הפולנים שהיו בפיקודו של קורצ'ינסקי, נתפסו על-ידי הגרמנים ונלקחו בשבי, כאשר יצאו מהיער. ביניהם היו בחור ובחורה מאנשינו (הבחורה הייתה נערה מבלגיה שעברה את מלחמת סובייטור) והגרמנים נוכחו, שיהודים הם והרגו אותם. כל הפולנים שוחררו והגרמנים נתנו להם לצאת חופשיים, כי עתה הגיע הקץ למלחמה.

התחלנו לנוע בכיוון לובארטוב, כי רצינו להגיע לעיר גדולה ולשמוע מה המצב הכללי באזור. בדרכנו נפגשנו עם המון פרטיונים פולניים, ביניהם גם קצינים, והכול נעו בכיוון לובארטוב. בלובארטוב נשארנו ימים אחדים, שם נאמר לנו כי לובלין שוחררה ושעל כולנו ללכת (ברגל) ללובלין. נדרש לנו יום שלם כמעט כדי להגיע מלובארטוב ללובלין; צעדנו כחיילים במלחמה. הסתדרנו בסדר צבאי מסוים. מכיוון שהיו עדיין גרמנים רבים בשטח, מפורזים, ומדי פעם הם פתחו באש. נכנסנו אל לובלין. העיר כמעט לא נפגעה, רק הרבה חיילים גרמנים וכן סוסים מוטלים היו ברחובות, סימן שהתנהל שם קרב.

למחרת היום נערך מיצעד גדול וכולנו צעדנו שם בקבוצות מסודרות ונפרדות — היהודים במויחד — על מנת להראות, שאנו חיים עדיין.

שני קצינים פולניים ואני הלכנו אל בית העירייה, שם חיכתה לנו קבוצת עיתונאים עם מצלמות, ויחד עם שני הבחורים האלה הנפנו את הדגל הפולני על בית-העירייה.

סידרנו לעצמנו מקום מגורים במרכז העיר לובלין, בבניין שבחזיתו היה מישמר מיטרה. זה היה ברחוב אוגרודובה, וישר מעבר לרחוב היה מטה הצבא הרוסי. בין היתר היה שם הגנרל הידוע חרושצ'וב.

אחדים מבינינו, במיוחד יהודים שבאו מהצד הרוסי, חשבו שאולי נותרו להם עוד בני־משפחה או מכרים בצד הרוסי, ורצינו לשוב לבתינו. הרורד הנגידות היתה לגשת אל חרושצ'וב ולבקש ממנו רשות לחזור. יצאנו — משלחת של שלושה (או ארבעה) בחורים — וכאשר הגענו אל המטה, יצא חרושצ'וב לרגע החוצה, ושאל אותנו על־ידי מתורגמן, מה רצוננו, אמרנו, שברצוננו לשוב לבתינו. הוא ענה בקיצור: „לא. הם יבואו אליכם“.

ישבנו ברחוב אוגרודובה זמן רב — שבעות אחדים — באפס מעשה. יצאנו וחיפשנו אנשים, סקרנו את הנעשה בעיר לובלין. מצאתי כמה מחברי הוותיקים, פולנים, שאיתם נפגשתי כאשר הייתי שבוי־מלחמה בבית־החולים. לובלין היתה אז בירת פולין; וארשת היתה עדיין בשילטון הגרמנים, ועדיין נמשכה המלחמה בחזיתות. הגרמנים אפילו שבו עם מטוסים קטנים לסביבת לובלין והם השליכו הרבה רימונים במרכז העיר. גנרל אחד בשם ויטולד נתמנה לראש המליציה (המיטרה); שמו האמיתי היה יוזבאק, יליד לובלין. הכרנו אותו מהפרטיונים. הוא בא אלינו ושאל אותי, מה הן תוכניותינו. לא היה לי מושג, אבל גם לא היה טעם לשייבתנו שם. היה עלינו להתחיל לעשות משהו. אחד הקצינים הפולניים, פראנק מנסיפסובקה, אמר לי: „מה אתה רוצה? שיתלו את תמונתך על הקיר? עליכם ללכת לעבוד“. ויטולד ידע מה לעשות; הוא חילק את קבוצתנו אל מוקדי המיטרה השונים. אני נעשיתי ראש הרובע הראשון בלובלין, ברחוב זיילונת 3.

יהודים מפולין כולה התחילו מגיעים ללובלין; שם היה המטה הראשי, שם היתה אפשרות להיפגש עם כל מי שנותר בחיים — ביער, או במקומות סתר, או במחנות — ובאו להיפגש. אנו הקמנו ועד יהודי מאנשים שהיו בקיאים בחוקים, ואחד מהם היה איש ידוע: הסנאטור זומרשטיין.

עבדתי במליציה, אבל רב היה חלקי בתקמת הוועד היהודי הראשון בלובלין. קיבלתי על עצמי את התפקיד לדאוג להקצאת שני בתים: בית־אבות, ובית אחד בשביל ילדים — בשביל אנשים חסרי־בית, שניתן להם ליטון שם או אף להישאר. באו אלינו המון ילדים שנותרו בחיים בתקופת היטלר, כאלה שהוטרו אצל איכרים, או במקומות ששם לא מצא אותם איש, כמו ביערות, ואנו נתנו להם מחסה.

בשלהי שנת 1944 נהרו אנשים רבים לשם מהצד הרוסי. יהודים, וגם פולנים, שלא רצו להישאר באיזור הרוסי או שחזרו כנתינים פולניים לאיזור הפולני, כאשר רוסיה השתלטה על גאליציה, חלין, פולסיה וחלק מליטא. בית־האבות היה

מלא, וכן בית-הילדים — ילדים באו מכל המקומות, בלי תורים, ועלינו היה לתת להם מיקלט.

בכל רגע פנוי שהיה לי, הלכתי לבלות עם בני-עמי, ופגשתי רבים מבין החדשים. באחד הימים, בספטמבר 1944, הלכתי לבקר אצל בלימקה רובינשטיין, ופגשתי שם את אשתי לעתיד. שמה היה קריסטינה ויונטזאק. היא היתה נערה יהודיה שעברה את התקופה כפולניה — שמה האמיתי היה יהודית ילניביץ'. היא היתה בודדת. משפחתה נהרגה: אימה ואחותה עוד בתחילת בגיטו, אביה ואחיה נורו במאידאנק בנובמבר 1943. לאחר חודשיים של היכרות נישאנו ב-1 בדצמבר 1944. לפני המלחמה היא גרה בוויילונה 5, ושם היה מקום מרווח. ערכנו את חתונתנו בבית שהיא גרה בו, אצל בעל-הבית.

זאת היתה החתונה הראשונה לאחר המלחמה, ובאו המון אנשים שהיכרתי מהפרטיזנים, וגם אחדים שבאו מהצד „האחר“, והיתה לנו חתונה גדולה. היא נמשכה יומיים — יום שישי ושבת.

יהודים כפולנים נהרו ובאו מהאיזור שבכיבוש הרוסי. ביניהם היו גם אנשים בני-עירי, והם סיפרו לי על גורל משפחתי. אבי, אימו ושתי אחיות הוצאו ביוני 1943 אל מחוץ לעיר ונהרגו בידיה. אחי הצעיר נהרג במחנה, בקירבת העיר טארנופול. רוב משפחתי, דודים ובני דודים, נהרגו, מלבד מעטים מבני-הדודים שהיו ברוסיה — חלקם בצבא — וחזרו.

בתחילת התייחסו אלינו הפולנים בלובלין בסובלנות. הם היו באמת חביבים, ערכו לנו מסיבות והזמינו אותנו. אבל זה לא נמשך זמן רב: כאשר אחדים מבחורינו התחילו שואלים על רכושם — הם באו אל הערים הקטנות ואל הכפרים ונרכשו שאנשים הסתדרו בבתיהם ולקחו את כל החפצים — אז, כאשר תבעו מהפולנים להחזיר להם את רכושם, נרצחו אחדים מהם.

תרגום מאנגלית: דבורה רופאיון

SUMMARY

First in No. 18 of "Yalkut Moreshet" we bring a lecture by Prof. S. Ettinger of the Hebrew University, Jerusalem, before the "Moreshet Circle" on the subject: "Anti-semitism peculiar to our times".

This lecture has been edited by Prof. Ettinger for publication in the Yalkut and it is an important contribution to the series of research papers in which he examines and clarifies the phenomenon of hatred towards Jews in modern times.

There is the second (and final) part of Yoav Gelber's paper on "Zionist Policy and the Transfer Agreement, 1933—1945". In this paper Gelber endeavours to give a comprehensive view of this intricate subject which in its time aroused controversy in Jewish and Israeli public opinion. It also throws light on the different aspects of German policies during that period. The paper was presented as a final thesis for a degree at the Hebrew University, under the guidance of Professor Ettinger.

We present Shalom Holawski's paper: "Minsk — its struggle and destruction", a contribution to help us understand the situation of the Jews in the Soviet Union. The fate of the Minsk Ghetto, which existed for a fairly long time; the underground influx of refugees into Minsk — all these throw light on the behaviour and the reactions of Soviet Jewry on the one hand and the non-Jewish surroundings on the other during the Second World War.

S. Holawski also analyses the way in which Soviet authorities officially published their sources and the lessons to be drawn from the Minsk Ghetto and the underground that grew up there.

Sources and Evidence.

Under this head we bring the testimony of Shmuel (*Mietek*) Gruber, edited by S. Krakowski after checking against evidence given by the author shortly after the War and other sources.

Gruber stayed in a camp for Jewish P.O.W.'s in Lublin, escaped together with a group of Jewish prisoners and became commander of Jewish partisan units in the forests near Lublin. Here we find important information on fighting activities of Jewish partisans and on their status among other groups of partisans.

The memoirs of *Hirsch Neuberger* were noted down immediately after the War — a rare piece of evidence about the successive stages in the Ghetto of Kowno and on the Jewish police in this Ghetto. In the Kowno Ghetto the police showed a high sense of responsibility for all Jews; they kept contact with the Underground and the Nazis revenged themselves upon them according to their wont. The paper brings this important episode to life in all its details.

Erich Kallka of the Hebrew University, Jerusalem, sent the *Yalkut* hitherto unknown documents on the attempt by Adolf Eichmann to gather all the Jews of the Protectorate — Bohemia and Moravia — in Prague with a view to eventual expulsion. This resolution, taken shortly after the occupation of Czechoslovakia in 1939, was abandoned later on, but it is additional proof of Nazi policy against the Jews. The whole matter is little known, and the documents accompanied by an introduction and notes clarify and explain it.

Dr. Yeshaya Jellinek gives us the third instalment of his continued bibliographical studies, including all publications about the "Holocaust of Slovakian Jewry" as mirrored in research and literature.